

ואלה

היו

הימים

מבוא

לעתים מזומנות, ביושבי באחד המפגשים המשפחתיים, ונושא כלשהו עולה – אני נזכר באירועות, מאלו שקרו בחיי, הקשור בדרך כלשהי לנושא השיחה. למעשה, כבר העליתי על הכתב את זיכרונות ילדותי בפישבורן, כמו גם את האירועים המרכזיים בחיי המקצועיים. אלא שהיו עוד אירועים רבים, אותם במתכוון לא תיעדתי, מסיבה זו או אחרת בשתי החוברות הקודמות, אולי מפני שלא היו קשורים ישירות לתוכן.

באחד המפגשים המשפחתיים, גלשה השיחה לנושא כלשהו ואני, ששוב הזכרתי את אירועי העבר, נשאלתי בהזדמנות זו: "סבא, למה שלא תכתוב ותתעד את הסיפורים?"

וכמו תמיד, אני מקשיב למשפחתי האהובה, ומכיוון שכרגע אני עסוק מאוד בלא לעשות שום דבר (חשוב), מצאתי את הזמן היקר להתחיל בכתיבה, והתוצאה – לפניכם.

וולטר זאב וייל

נולדתי בבית, בבאומווג 33, קומה שלישית, בפרנקפורט אם מיין אשר בגרמניה, חודש אחרי שביתת הנשק שסיימה את מלחמת העולם הראשונה.

המצב באותם ימים בגרמניה שאחרי המלחמה, היה קשה ובמיוחד שרר מחסור קשה באוכל בערים הגדולות. כשהגעתי לגיל מספר חודשים, נטלה סבתי את ה"חבילה" והביאה אותי אל הכפר – פישבורן – שם היה מזון בשפע, מזון שגדל ויוצר בבית. שם גדלתי עד הגיעי לגיל בית הספר. תקופה זו מסבירה את קשרי המיוחדים עם הסבים שלי, עד יום מותם. כולם בכפר הכירו אותי כ"וולפשס ולטר" – בשם שכל בני משפחת סבי היו ידועים בכפר. את כל פגרות בית הספר שלי, עד גיל 13-14, ביליתי בכפר. זיכרונותי מן הכפר, שהשפיעו רבות על חיי, מתועדים בחוברת "פישבורן". אניי זוכר פרטים מבית הספר היסודי בפרנקפורט. אבל אני זוכר היטב את המורה הראשון שלי – האדון גתה. אחרי בית הספר היסודי המשכתי לבית ספר תיכון, בית ספר כללי-ציבורי. בשנת 1933, עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, הועברתי לבית ספר תיכון יהודי, שם למדתי משך שנתיים.

הצטרפתי לתנועת נוער יהודית, ה-JPD (תנועת הצופים היהודיים בגרמניה), בגיל 12 לערך. הייתי בקבוצה של כ-10-12 בנים ובנות שהונהגה על ידי חבר התנועה שהיה מבוגר מאתנו בכמה שנים. בתנועה למדנו לא רק את עקרונות הצופיות, אלא גם באנו במגע ראשון עם נושא יחסי אנוש בכלל וציונות בפרט. לצד כל אלה הוקדשו כל ימי א' לטיולים בטבע. חברי הקבוצה התחברו ויצרו קבוצה מלוכדת מאוד, שבנוסף על הפעילויות הרגילות השתלבו מאוחר יותר בנטילת האחריות והחובות בתנועה. בגיל 14-15 הפכו הפעילויות והדיונים לאינטנסיביים יותר, כשהמדריך באותה תקופה היה פרדי הירש. פרדי מילא תפקיד חשוב בתקופת השואה ומצא את מותו באשוויץ, בהנהיגו את מרד הצעירים שם. אחרי שנה, התעקשה הקבוצה על התלפת פרדי במדריך באחר, בעקבות הנטיות ההומוסקסואליות בהן נחשד פרדי. הקבוצה עברה אז לאחריותו של ארנסט שטראוס, שהיה בעל השפעה אידיאולוגית חזקה מאוד על הצעירים. בגיל 15-16 נתבקשתי לאסוף וליצור קבוצה חדשה של ילדים בגיל 10-11. הדבר נעשה בעיקר על ידי שיחות עם נערים ונערות, בניסיון לשכנעם להצטרף לתנועה. בסופו של דבר הצלחתי לקבץ סביבי קבוצה של 10-12 ילדים, אותם הדרכתני עד לעזיבתי את פרנקפורט. כל קבוצות התנועה בעיר, שהיו מורכבות מבוגרים – כלומר בני 17-20, קבוצה בינונית של בני 14-16 ומספר קבוצות צעירות, אורגנו ל"ק" עירוני אחד בראשותו של "גוכס" שיותר מאוחר היה חבר מעין צבי. כל המסופר לעיל עד עתה, מהווה מסגרת לחיי עד לעזיבתי את פרנקפורט ב-1935. אלא שיש פרטים נוספים הדרושים כדי להציג תמונה שלמה יותר של חיי עד אז.

הייתי נער כפר תמים שהגיע לעיר הגדולה, ויום אחד, בדרכי הביתה מבית הספר, עברתי התעללות מינית/אונס בידי אדם זר שפגש אותי בדרכי מבית הספר. אניי זוכר פרטים, ומעולם לא סיפרתי זאת לאיש. אולם, במבט לאחור על חויה זו, אני מניח שהיא השפיעה עלי נפשית לאורך כל חיי. אנשים רבים, אולי, חשבו אותי לביישן, קריר ומרוחק בקשרי עם אנשים אחרים. הסיבה האמיתית מאחורי כל זה היא פשוט חששותי מפני אנשים, העובדה שהנחתי תמיד לאחרים לעשות את הצעד הראשון, למעט מאנשים שהפכו להיות קרובים אלי מאוד. אני מעדיף שלא להיכנס לפרטים על הדרך בה מצב נפשי זה השפיע על חיי ומילא תפקיד בחיי היומיום שלי.

פרט נוסף הוא השפעתם של הפעילויות, החינוך בתנועת הנוער בשנות נערוטי וכנראה גם בחיי הבוגרים. אני זוכר שבמהלך שנותיי בבית הספר התיכון עליתי בקושי מכיתה אחת לשנייה, עקב עיסוקי האישיים הרבים ואלה שבתנועת הנוער - תכנון פעולות הקבוצה אותה הדרכתני, השקעת מחשבה רבה לפעילויות ודיונים בקבוצה של בני גילי, תכנון טיולי סוף השבוע או מחנות הקיץ והכנה וחזרות לקראת מופעי הסברה להורים וכיוב'.

עובדה נוספת באותן שנים מעצבות הייתה האהבה הראשונה לערה בת גילי – מאהו (מרגוט). היא למדה אתי באותה ביתה בבית הספר והייתה גם בקבוצה שלי בתנועה. בהיטי אחורה על אותן שנים, נראה לי כי האהבה בינינו הייתה אמיתית ועמוקה, אלא שלא התבטאה גופנית – הנשיקה הראשונה שלנו אירעה 25 שנה מאוחר יותר, כשנפגשנו בניו יורק – אלא בידדות קרובה ועמוקה. שום דבר הקשור בחיי היומיום שלנו או בתכניותינו לעתיד לא נעשה בטרם שדנו בו בינינו. כשעזבתי את פרנקפורט מאוחר יותר, וחזרתי רק לסופי השבוע, הדבר הראשון שעשיתי בשובי הביתה היה לטלפן ולשוחח עם מאהו.

ולמשך הסיפור. בסביבות גיל 15 החלטתי ללמוד הנדסת מכונות. כאשר נודע הדבר לראשי התנועה מיהרו להודיעני כי אם אוציא לפועל את תכניתי יהיה עלי לעזוב את התנועה. הנימוק שניתן לכך היה: ".... איננו זקוקים לאקדמאים בפלסטטינה, אלא לפועלים". לא ויתרתי על הרעיון והמשכתי לחפש מכללה להנדסה שתקבל לשורותיה סטודנט יהודי – להזכירכם, הייתה זו תקופת שלטון הנאצים בגרמניה. מצאתי מכללה אחת בעיר אוניברסיטאית קטנה בצפון מזרח גרמניה, שהסכימה לקבלני בכפוף לתנאי אחד – שנתיים של ניסיון בעבודה מעשית לפני התחלת הלימודים. מצאתי בית החרושת שהיה מוכן להעסיק אותי כחניך מתלמד בעיר אשאפנבורג, מרחק נסיעה של שעה ברכבת מפרנקפורט. שכרתי חדר עם ארוחות בעיר ועברתי לשם מיד אחרי פסח של שנת 1935 והתחלתי לעבוד. לקחתי אתי את אופניי כדי להגיע לעבודה וחזרה, מרחק נסיעה של 10 דקות בכל כיוון. בית החרושת ייצר כלים יעודים לתעשיית הרכב. עברתי בו את כל המחלקות השונות של שלבי הייצור ותוך כך למדתי להפעיל את כל מכונות עיבוד המתכת, כולל עבודה ידנית במו ידיי. למרות שהייתה זו שנת 1935, ימי שלטון הנאצים, מעולם לא שמעתי ולו מילה אחת של אנטישמיות. אדרבא – כולם התייחסו אלי כאל אחד משלהם, וכולם גילו נכונות לסייע וללמד אותי את תפעול המכונות, ולהתגבר על קשיים – במידה והתגלו כאלה.

במהלך של אותן שתי שנות עבודה בבית החרושת באשאפנבורג היו לי שעות חופשיות לפנות ערב ובערב. חיפשתי ומצאתי צעירים יהודיים בגילים 14-16 ובהדרגה שכנעתי אותם בחשיבות ברעיונות תנועת הנוער עד כדי יצירת קבוצה. ביליתי בחברתם לא מעט בערבים במשך השבוע. בימי ששי לפנות ערב הייתי נוסע הביתה ברכבת עד למוצאי יום א', על מנת להתחיל שבוע נוסף של עבודה ביום ב' בבוקר. את ליל ששי ביליתי בבית, בקידוש וארוחת ערב. את שעות אחרי הצהריים והערב של שבת ביליתי בקן התנועה, עם כל חבריי וביניהם, כמובן, מאהו.

ועכשיו, לשלב הבא בחיי. בתי הספר והמוסדות להשכלה גבוהה בגרמניה נהגו להתחיל את שנת הלימודים מייד לאחר חופשת הפסחא. אחרי שהעברתי בדואר למכללה להנדסה את המסמכים המוכיחים כי אכן עבדתי שנתיים בבית חרושת, קיבלתי מכתב, בו הזמינו אותי להתחיל בלימודי אחרי חופשת הפסחא. העיר הקטנה בה שכנה המכללה, היתה ממוקמת בין הערים קמניץ ודרזדן, והגעתי אליה מפרנקפורט ברכבת, לאחר נסיעה של כ-8 שעות. ביקרתי בה עם אמי מספר ימים לפני תחילת הסמסטר, כדי למצוא חדר וארוחות. נתקלנו בקשיים רבים בעת החיפוש, ולא דווקא בגלל מחסור בחדרים, אלא שאיש מהמשכירים לא רצה להכניס יהודי לביתו. בסופו של דבר מצאנו חדר, אצל משפחה מעורבת, של יהודים ונוצרים, איני זוכר מי מהם היה מה. על כל פנים, משפחה נעימה, וחדר גדול ויפה, על הגבעה המשקיפה על העיר כולה.

הנה כמה פרטים אודות המכללה והלימודים. המכללה הייתה ידועה מאוד בגרמניה ואף מחוצה לה. כשליש מהסטודנטים בה, אם לא יותר, באו מסקנדינביה, מה שהיווה כנראה את הסיבה שהסכימו לקבל סטודנט יהודי. מאוחר יותר גיליתי שרוב המרצים היו חברים המפלגה הנאצית הגרמנית והסטודנטים הגרמניים היו חברי ארגון הסטודנטים הנאציים. באשר ללימודים, הם לא דמו למקובל כיום, אלא היו אינטנסיביים מאוד ומרוכזים. ההרצאות והמעבדות החלו בשעה 8 בבוקר והסתיימו בשעה 5 לפנות ערב, עם הפסקת צהרים בת שעה בלבד.

אחרי ימים מספר, מצאתי סטודנט יהודי נוסף, שהתחיל את לימודיו כשני סמסטרים לפני, והפכנו לחברים טובים. מהלך תקופת לימודי במכללה, על אף האווירה הנאצית שהתגברה ברחבי גרמניה, התייחסו אלי – הן המרצים והן הסטודנטים המקומיים – כאל כל סטודנט אחר במוסד. האווירה הכללית בעיר הייתה ניטראלית למדי, ללא סממנים נאציים בולטים, קרוב לודאי בגלל המספר הגדול של הסטודנטים הזרים. בניגוד לימי בית הספר התיכון שלי, בהם בקושי עליתי מכיתה לכיתה, הפכתי לסטודנט מצטיין וסיימתי את כל הבחנות בציונים הגבוהים ביותר. כפי שכבר ציינתי, הלימודים היו אינטנסיביים מאד והתרכזו במשך היום, כך שביליתי שעות רבות בערבים ובלילות בשינון וחזרות על החומר שנלמד במשך היום, בנוסף השרטוטים ההנדסיים שהיה עלינו להכין.

את סופי השבוע, שבת אחרי הצהריים ויום ראשון, ביליתי לרוב בקמפיץ, בה פעלה אחת מקבוצות הנוער שלנו שבפעילותה נטלתי חלק. גם בהיותי סטודנט לא ויתרתי על הקשר עם התנועה, שהייתה כה חשובה לי.

בסוף הסמסטר הראשון, אחרי הבחינות ובטרם נסיעתי הביתה, קיבלתי מכתב ממשרד המכללה המודיע לי כי "... בבדיקת התאריכים במסמכים שהגשת לנו על תקופת עבודתך בבית החרושת התגלה כי עבדת 23 חודשים בלבד. אי לכך לא תוכל להשתתף במבחני הסמסטר הבא, אלא אם כן תגיש לנו מסמך המאשר כי השלמת עבודת חודש נוסף". הלכה החופשה שכל כך ציפיתי לה!! מצאתי בית יציקה קרוב לבית ועבדתי בו משך חודש – מה שאפשר לי ללמוד פן נוסף של מקצוע ההנדסה.

בספטמבר 1938, אחרי השלמת מבחני הסמסטר השלישי – שני שלישי מלימודי – בצאתי מדלת חדר הבחינות, עמד שם מזכיר ארגון הסטודנטים הנאציים ועצר אותי במלים: "במקומך – הייתי מסתלק מפה. לקחתי את דבריו ברצינות, הלכתי לחדרי, ארזתי את מיטלטליי ועזבתי את העיר ברכבת, עוד באותו הלילה, לכיוון הבית.

איני יכול לסיים פרק זה של חיי ללא סיכום ומסקנות.

השיטה על פיה עבדתי בבית החרושת, על כל שלבי הייצור, ולאחר מכן בבית היציקה, שאחריהם באו לימודים אינטנסיביים כל כך – הגם שלא השלמתי אותם – נתנו לי בסיס מקצועי איתן למשך כל חיי, ואפשרו לימוד עצמי בהמשך והתמודדות עם כל האתגרים בהם נתקלתי בעבודתי ובמשרות בהן נשאתי. זאת - בהשוואה לשיטות הלימודים של היום, על פיהן בוגר לימודי הנדסה מתמצא בתיאוריות, וחייב ללמוד, בדרך הארוכה והקשה, כיצד ליישם תיאוריות אלה בעבודתו.

אני חוזר שנית אל מילותיו של מזכיר ארגון הסטודנטים הנאציים, אותן לקחתי ברצינות. הלכתי לחדרי, ארזתי את חפצי ונסעתי הביתה ברכבת עוד באותו הלילה. היה זה בספטמבר 1938.

אבינו נאלץ למכור את בית העסק שלו כמה חודשים קודם לכן והיה בבית בהגיעי. סיפרתי לו את שאירע וכי אני מבקש לעזוב את גרמניה בהקדם האפשרי, שכן המצב הופך להיות קשה יותר ויותר. ניסיתי לשכנע אותו שהוא ו"מוטי" (אימא) יעזבו אף הם. הדבר לא היה מסובך שכן לאבי היו קשרים עסקיים בכל רחבי אירופה. ומלבד זאת בית העסק שלו פתח סניף בשווייץ וניתן יהיה להתחיל שם מחדש. אחרי דיון ממושך הוא סיכם את הנושא ואלה היו מילותיו: "הייתי חייל גרמני במלחמת העולם הראשונה ואיש לא יעשה לי דבר".

אני מניח שכיום קשה להבין ולקלוט מלים אלה. אולם, בחושי על מצבו של אבי אז, צריך להבין את צורת המחשבה ואת עברו של האיש, שפשוט לא יכול היה לתפוס את הטרגדיה המתקרבת, שעתידיה הייתה לשנות את חייו. דורות של משפחה שגרמניה הייתה ביתם. אותה גרמניה שעבורה הוא סיכן את חייו 25 שנה קודם לכן, גרמניה בה הוא גדל, ספג את תרבותה, ביטא אותה וחי בה משך כל חייו הבוגרים. גרמניה בה הוא בנה את העסק שלו שהתפרש על פני אירופה כולה – מהבסיס שבגרמניה. בהתחשב בכל זאת, ובגיל 57, התנתקות מכל זה הייתה פשוט בלתי נתפשת מבחינתו.

אחרי שהחלטתי לעזוב את גרמניה בהקדם האפשרי, התעוררה השאלה כיצד מיישמים החלטה כזו. ארנסט (יוזף, פאמפף), אחי הבכור, בן 23, היה כבר אז בפלשתינה שם והצטרף לקבוצה שרבים מחבריה הכיר עוד בגרמניה, כדי להקים התיישבות חדשה – מעין. האנס (ג'יק), בן 17, אחי הצעיר שהה באנגליה באותה תקופה, בה למד, ולמעשה תחיל כבר לעבוד. העדפתי כמובן להגיע לפלשתינה, אלא שתהליך השגת הוויזה נמשך מספר חודשים. כך שבעצת הוריי הגשתי בקשה לוויזה בריטית כדי להצטרף לאחי האנס באנגליה. מכיוון שלא רציתי להישאר עוד בגרמניה, עזבתי בסוף ספטמבר 1938 ונסעתי לסנט גאלן שבשווייץ, שם המתנתי לקבלת הוויזה. שני בני דודים של אבא חיו שם ואצלם שהיתי במשך חודש. עזבתי את סנט גאלן לאנגליה בסוף אוקטובר, ובדרכי עברתי בפריס שם שהיתי מספר ימים אצל דודנים של אמי זיגפריד ורעייתו ריה.

הגעתי ללונדון בשבוע הראשון של נובמבר והאנס, שכונה שם ג'יק, סידר לי חדר במרחק כמה בתים ממקום מגוריו. הוא התגורר אצל משפחה יהודית, לה היה בן בגילו, והתקבל בה כבן משפחה לכל דבר. למרות שלא התגוררתי בביתם, הם קיבלו אותי לחיקם וגרמו לי להרגיש בביתם כבביתי. אינני זוכר את הימים הראשונים לשהותי באנגליה. מה שאני כן זוכר הוא שב- 11 בנובמבר מציינים באנגליה את יום הזיכרון לחללי מלחמת העולם הראשונה – יום שבינת הנשק – בטקס במצבת הזיכרון בווייטהול, טקס המנוהל על ידי הארכיבישוף מקנטרברי – ראש הכנסייה האנגליקנית. ג'יק לקח אותי לשם כדי לצפות בטקס המרשים, שהתקיים בנוכחות אלפי אנשים, על אף שחלפו כבר 20 שנה מתום המלחמה. כפי שכבר ציינתי, הטקס היה מרשים וכאשר נדמה היה כי הוא עומד להסתיים, עלה הארכיבישוף שוב על הבימה ופנה אל הקהל: "גבירותי ורבותי, אבקשכם לעמוד בדממה למשך דקה אחת ונחשוב על המוני האנשים החפים מפשע שנאסרו בכל רחבי גרמניה על לא עוול בכפם, שפשעם היחיד היא – **היותם יהודים**"

באותו הערב הודיעה לנו אימא שאבא נאסר, ומספר ימים לאחר מכן נודע לנו כי נשלח למחנה הריכוז בוכנוואלד. לפני שכל זה אירע הם הגישו בקשה לוויזה לאנגליה, ואף קבלו את כל המסמכים ששלח אחי אבי, שאפשרו להם להגיש בקשה לוויזה לארה"ב. תהליך זה עלול היה להימשך חודשים רבים, בהיותו כרוך במכסות ההגירה שנקבעו על ידי שלטונות ארה"ב.

אלה מהיהודים שנאסרו באותה תקופה במחנה ריכוז ויכלו להציג הוכחה ליכולתם לעזוב את המדינה – שוחררו. אבי שוחרר לקראת סוף דצמבר 1938. בעוד תהליך שחרורו של אבי נמשך, מכרה אימא את הבית ועשתה את כל הסידורים לסבים שלנו שהתגוררו אתנו בבית, בגלל אי-יכולתם לבוא אתנו ולעזוב את המדינה.

ואם מדברים בסבים – אני חייב ללכת אחורנית בסיפור חיי ולספר כיצד קרה שהם התגוררו בביתנו. כפי שסיפרתי בתחילת דבריי, הסבים שלי חיו בכפר קטן (פישבורן), שם ביליתי זמן מה בילדותי. עם תחילת השלטון הנאצי בגרמניה הורעו התנאים בכפר וחיי היהודים שם הפכו קשים. משפחות יהודיות עזבו, בעיקר לערים הגדולות. אולם אישיותו של סבא ומעמדו במשך השנים בכפר, היו כאלה שכל הנאצים בכפר, על אף הלחצים מלמעלה, סרבו לגעת בהם לרעה. עד אשר בסוף 1935 כנופיה נאצית מהכפרים האחרים התארגנה לתקפת ערב על ביתנו בצעקות "יודן ראוס" (יהודים החוצה), ידוויי אבנים וכיוב'. סבתא צלצלה באותו לילה לאימא וסיפרה על שאירע. למחרת שכרה אימא מכונית ונסעה לפישבורן כדי להביא את הסבים איתה לפרנקפורט, לביתנו. בקומה הראשונה של ביתנו, פרט לחדר השינה של הוריי, היה חדרו של ארנסט, ואילו אני וג'יק חלקנו חדר נוסף. חדרו של ארנסט הפך להיות חדר המגורים והחדר שלנו הפך להיות חדר שינה של סבא וסבתא.

אני חוזר שוב לימים של סוף 1938, כשאימא עסקה בהכנות לעזוב את גרמניה. הצעד הראשון היה מכירת הבית, מה שיחסית לא גרם קשיים. אולם הסידורים עבור הסבים, שנאלצו להישאר מאחור, כמעט ושברו את רוחה. נדרשו שנים רבות עד שהתגברה על הטרגדיה הזו. היא מצאה משפחה יהודית, אצלה שכרה שני חדרים והם הסכימו לדאוג לזקנים. רוב כספי אבינו הוחרמו אחרי ליל הבדולח ואת הנוותר העבירו לחשבונם של סבא וסבתא – על מנת -

שיספיק לכמה שנים. סבא שלנו נפטר בפרנקפורט בחודש מרס, 1940 וסבתא נפטרה בנובמבר 1942 במחנה הריכוז טריזינושדט.

על מנת שנבין את עומק הטרגדיה חייבים לקרוא את מכתביה של סבתא לבתה – אימא שלי – שחלק מהם נמצא עמי עד היום. לאימא הייתה חברה איתה למדה בפנימיה שנים רבות לפניכן, אך הקשר ביניהן נשמר במשך השנים. היא נישאה והתגוררה בפורטוגל, והמכתבים אל סבתא וממנה, אחרי פרוץ המלחמה, נשלחו באמצעותה, כמו גם חבילות.

אני זוכר את היום ההוא, כשגיק ואני עמדנו על הרציף בתחנת הרכבת בלונדון, בצפייה לרכבת עליה היו אמורים הורינו להגיע ללונדון. אני עדיין רואה בעיניי את התמונה של אבא ואימא היורדים מן הרכבת וצועדים לעברנו. אימא לא השתנתה, אבל אבא, אותו לא ראינו רק שלושה חודשים, השתנה במידה כזו שהתקשינו להכירו. הוא לא עבר עינויים גופניים במחנה הריכוז, אבל מסכת הייסורים שעברה עליו שברה את רוחו.

שכרנו חדר נוסף עבור ההורים בבית בו גרתי אני. זמן מה עבר בטרם הצליח אבא להתאושש ולהתרגל שוב לחיים כמעט נורמאליים. משפחות נוספות הגיעו אף הן מפרנקפורט, וכך גם כמה חברים עסקיים והם נהגו להיפגש ביחד. לאחר זמן שכרו ההורים בית קטן בדוליס היל במרחק תחנה אחת של הרכבת התחתית מווילסדן גרין שם היינו גרים. ביחד עם שותף עסקי ניסה אבא להתחיל שוב בעסקים שיסייעו להם כלכלית.

וכעת, כמה מלים על קורותיו של מספר הסיפור. אחרי שהגעתי בנובמבר והתארגנתי בעיר גיליתי שהאנגלית שלמדתי בבית הספר אינה מספיקה לחיי היומיום באנגליה. אי לכך נרשמתי לקורס אנגלית ולמדתי את השפה במשך כחודשיים. לאחר מכן מצאתי עבודה כשרטט בחברה לייצור מבני פלדה – עבודה שנמשכה זמן קצר בלבד.

היה זה באמצע 1939 והעננים המדיניים הקודרים שמעל אירופה הפכו ארגמניים. כל המנהלות של קליטת הפליטים היהודיים ממרכז אירופה טופלו בבית בלומסברי שבמרכז לונדון. שם נפגשו כולם. אני פגשתי שם כמה מחברי מהתנועה בגרמניה. כשגדל מספרם, החלטנו להיפגש בקביעות אחת לשבוע, בביתם של חברים. באחד המפגשים האלה פגשתי את הילה מ. שהייתה אף היא חברה בקבוצתנו בפרנקפורט. היא עבדה כעוזרת בית, אולם מעסיקיה פונו מביתם והשאירו לשמור על הבית. על מנת לא להיות לבדה בבית, היא הזמינה נערה אחרת מהתנועה להתגורר עימה – מישהי בשם רות גרזון. נפגשנו במפגשים השבועיים ובהדרגה היחסים בין רות לביני הפכו קרובים יותר. נמשכנו זה לזו.

איני יודע, או אינני זוכר, מי התחיל בסימפוזיה, אבל המוסיקה המשיכה לנגן במשך 65 שנה וגם היום אני עדיין שומע את צליליה מהדהדים באוזניי.

המצב הפוליטי והמצב האנטי-יהודי בגרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה הפכו חמורים יותר, החל מליל הבדולח ויותר מכך בתחילת 1939. הקהילה היהודית באנגליה, שארגנה את קליטת הפליטים ממרכז אירופה קבלה היתר ממשלתי להציל ילדים ולהביאם לאנגליה. הארגונים היהודיים במרכז אירופה ותנועות הנוער שם עשו מאמצים ניכרים לשכנע הורים להניח לילדיהם לנסוע ולשהות במקום מבטחים באנגליה. מטבע הדברים נדרשה מידה ניכרת של שכנוע. שתי קבוצות עיקריות של ילדים אורגנו ל"Kinder Transport". קבוצה אחת גדולה של תנועות הנוער היהודיות וקבוצה נוספת של ילדים שלא היו קשורים לתנועות – כולם בגילים שבין 14-16, בנים ובנות. הקבוצה השנייה נקלטה בעיקר בבתים יהודיים פרטיים, חלקם כעוזרות בית ואחרים במשפחות בעלות ילדים בגילים דומים. כל הילדים שהשתייכו לתנועות נוער נקלטו בדרום אנגליה בחוות דייוד אדר, בה הם אורגנו לשלוש קבוצות על פי תנועת הנוער אליה השתייכו. קבוצה אחת של "חבד" – תנועת הנוער הדתית-ציונית נשלחה לגריך קאסל בצפון וויילס. קבוצה אחת של "הבונים" נסעה לביידאון, אשר בדוון, והקבוצה השלישית של מכבי הצעיר – גורדוניה נשלחה ללנדון קאסל בדרום וויילס.

גוכס, ממעין צבית, נשלח מפלשתינה כדי לסייע בהתארגנות הקבוצה של התנועה שלנו – מכבי הצעיר – גורדוניה, בה היו כ- 65 ילדים. כמה מהחברים הבוגרים בתנועה שהגיעו לאנגליה, גויסו על מנת לסייע בארגון חיי היומיום וההדרכה של הצעירים. ביניהם היו גם שניים – רות גרזון ואנוכי. המדריך שעמד בראש קבוצת המדריכים והמורים היה ארתור גרסטל (הצטרף יותר מאוחר למעין צבל) שהגיע מוינה. גוכס נשאר משך כמה חודשים וסייע אף הוא. מורה לעברית הגיע גם הוא מפלשתינה. אחד החברים מפרנקפורט, שחי כבר שנים מספר באנגליה, שימש כמורה לאנגלית ורות, קרלה וברטל (גם הן הצטרפו יותר מאוחר למעין צבל) שימשו בתפקידי אם-בית. אזרח אנגלי היה אחראי על המנהלה. אני לימדתי מעט מתמטיקה, אך בעיקר הדרכתי בעבודה מעשית בנגרות ועבודות מתכת. החלק החשוב ביותר בעבודתם של החברים הבוגרים היה לשמש כתחליף להורים אותם עזבו הילדים בארצות מוצאם. אחרי הכול, על אף היותם כבר בני 14-16, לא רק שהם עזבו את ביתם ומולדתם, אלא נקרעו מהוריהם והובאו לארץ זרה להם לחלוטין מבחינת האנשים ותרבות והשפה. ואכן, בהדרגה נקשרו הילדים לחברי הסגל ויצרו קבוצות הדוקות. ארגוני הפליטים היהודיים, וביניהם עליית הנוער, היו אחראים על כלל פעילות הקבוצה.

במאי 1940 פונה הצבא הבריטי מדנקירק שבצרפת, והממשלה הבריטית חששה מפלישה גרמנית לאנגליה. ניתן פקודה שעל כל הזרים לפנות את רצועת החוף, עד למרחק 20 מייל מהחוף. לנדוף קאסל הייתה במרחק של בערך 15 מייל מהחוף. רכבי משטרה הופיעו זמן מה אחרי פרסום הצו ובידיהם הוראות בכתב, המורות לכל התושבים הזרים, מעבר לגיל מסוים, לעזוב את האזור בתוך זמן קצר. הצעירים חולקו לקבוצות ונשלחו למקומות שונים בכל רחבי המדינה. רות ואני חזרנו ללונדון, שם שהיתי אני עם הורי ורות עם הילה. אחרי מספר ימי שמש בלונדון החלטנו לעזוב. כל החברים הבוגרים של תנועות הנוער הציוניות אורגנו בתנועת "החלוץ" – ארגון שהכשיר את חבריו לקליטה בפלשתינה. אלה שהצליחו לעזוב את אירופה ולהגיע לאנגליה התארגנו בקבוצות בנות 20-30 חברים ועבדו בחקלאות. עם פרוץ המלחמה, הוקמה בכל מחוז באנגליה מועצה לחקלאות לזמן מלחמה, שסייעה לחוואים בכל נושאי ייצור המזון. המועצות דאגו למגורים לקבוצות ובכך עזרו להתגבר על המחסור בידיים עובדות, במקום כל אלה שגויסו. אחת מהקבוצות, ובה כ- 15 חברים אותם הכרנו, שוכנה בבית בחווה גדולה – חוות אלכס בוילטשייר, בדרום מרכז אנגליה, באזור שהייה מרכז לייצור חלב. כל הגברים וחלק מהנשים עבדו בחווה בעוד נשים אחרות ניהלו את עבודות הבית. רות עבדה בבית ואילו אני חיפשתי עבודה.

בוקר בהיר אחד, ימים מספר אחרי הגענו לשם, הגיעו שני רכבי משטרה וכל נושאי הדרכונים הגרמניים שהגיעו לאנגליה, כלומר אזרחי אויב, נעצרו. הכול נעשה באווירה ידידותית והשוטרים הסבירו לנו את הסיבה לפעולה זו. כפי שהזכרתי לעיל, לאחר נפילת דנקירק, ממשלת בריטניה חששה שיחד עם כל הפליטים היהודיים הצליחו גם להסתגל מרגלים גרמניים להסתגל למדינה. מאוחר יותר למדנו לדעת שהדבר הוכח כנכון. במהלך מעצרנו עברנו איש-איש בתורו ראיון אישי יסודי, ואכן נמצאו כמה מרגלים. מכיוון שפעולה זו נעשתה בחופזה, נעצרו האנשים והוחזקו זמנית במפעל נטוש לעיבוד כותנה במנצ'סטר.

למרות התנאים הפרימיטיביים מאוד במקום, התייחסו אלינו בצורה אנושית וכולם, כולל השומרים, ניסו להפיק את מירב התועלת מן המצב. אחרי מספר ימים נעשו סידורים למשלוח וקבלת דואר, שכמובן עבר צנזורה. יום אחד סיפר לי חבר כי קיבל מכתב, ובו ידיעה חשובה – הממשלה הבריטית הוציאה מספר מוגבל של סרטיפיקטים לחברי החלוץ באנגליה, המתירים להם להגר לפלשתינה. הסרטיפיקטים הוקצו על ידי תנועת החלוץ על פי אמות מידה של וותק בעבודה בהכשרה החקלאית באירופה. כדי לנצל את הסרטיפיקט במלואו – סרטיפיקט ניתן על בסיס זוגי – נישאו חלק מהגברים נישואים פיקטיביים, אותם ניתן היה לבטל עם ההגעה לפלשתינה. נודע לי כי רות, שהייתה במקום גבוה למדי בראש הרשימה, אחרי הכשרה של שלוש שנים בחווה בגרמניה, עומדת להינשא נישואים פיקטיביים לארתור ... , רווק שהיה אף הוא בראש הרשימה. חדשות אלה הסעירו אותי מאוד ומשך ימים מספר שברתי את הראש בניסיון למצוא

מוצא, שכן חשתי שהקשר עם רות לא היה רומן סתמי. הייתי מאוהב בה באמת וחששתי לאבד אותה. בסופו של יום החלטתי לשלוח מברק בנוסח הבא: "אל תינשאי לארתור, הינשאי לי". לקחתי את הנייר למשרד והצגתי אותו בפני קצין הצנזורה. הוא הביט בו בחיוך ואמר: "לראשונה בחיי יוצא לי לצנזר הצעת נישואין".

בסופו של דבר נלקחנו לאי מאן (בין אנגליה לאירלנד) שם תפסה הממשלה שני בתי מלון בראמזיי. אנחנו העצירים התחלנו לארגן את חיינו כולל הרצאות ופעילות תרבותית, ואנשי הביטחון לא התערבו בחיי המחנה. חלקנו התנדבנו לעבודה חקלאית בחוות, שכולם היו חסרות ידיים עובדות. עם התקדמות הראיונות האישיים שלי רותי מודיעין הבריטיים, שוחררו בהדרגה קבוצות עצירים ונשלחו בספינה לליוורפול. אני זוכר את הפלגתנו. היינו שישה גברים שנשמרו על ידי שני חיילים ממושמים. הם בין האי מאן וליוורפול היה רוגש, כפי שהוא בדרך כלל, ושני השומרים שלנו סבלו קשות ממחלת ים. עד כדי כך שכאשר הגענו, הם בקושי יכלו לעמוד על רגליהם. אני נשאתי את הנשק והתחמושת וחבריי נשאו את החיילים עד לתחנת משטרת הנמל, שם היינו עתידים לקבל את מסמכי השחרור שלנו ואת כרטיס רישום הזרים שלנו. כרטיס זה נועד לצרכי זיהוי לכל משך שהותנו באנגליה. משם נסעתי ברכבת לסווינדון, ליד חוות אלכס, שם המתינה לי רות.

במהלך שהותי באי מאן, קבלו אימא ואבא ואף ג'ק את מסמכי ההגירה לארה"ב משגרירות ארה"ב, סיימו את ההכנות ויצאו בספינה לארה"ב. עלי להוסיף כאן שאישור הגירה לארה"ב המתין גם לי בשגרירות אחרי שחרורי מהמעצר. אולם, אחרי כל אותן שנים בתנועת הנוער, לא רק כחבר מן המניין אלא כבעל תפקידים, עשה החינוך את שלו והחלטתי לעלות לפלשתינה.

שבתי לחוות אלכס ואחרי ימים מספר התחלתי לחפש עבודה, ומצאתי כזו כנהג משאית. כפי שהזכרתי קודם, האזור כולו היה מרכז לייצור חלב. החברה השיתופית הסיטונאית החזיקה בבעלותה את המחלבות המרכזיות, מהן הועבר החלב ללונדון. כמו כן, נמצא באתר מרכז למיון ביצים שהיה שייך לאותה החברה. תפקידי היה לנהוג במשאית על פני המחוז כולו ולאסוף את הביצים מן החוות השונות. גידול העופות באזור לא היה אינטנסיבי, אלא שלכל חווה היו כמה עופות שהתרוצצו בחווה. מי שטיפל בהן בדרך כלל הייתה אשתו שאספה את הביצים ומכרה אותן, כמקור להכנסה צדדית. אחרי איסוף מוינו הביצים, דורגו ונשלחו ללונדון. סיבוב האיסוף שלי היה קבוע לכל יום בשבוע. הייתי אוסף את הביצים במשך שבוע, ובשבוע שאחרי מוסר את המזומנים עבור השבוע שחלף. בהדרגה למדתי להכיר את הנשים ושוחחתי עימן. הנושא הקבוע היה, כרגיל באנגליה, מזג האוויר. יום אחד זיהתה אחת הנשים את המבטא הזר שלי ושאלה אותי למוצאי. כמובן שלא יכולתי לומר 'מגרמניה', כך שעניתי לה: 'אירופה'. על כך היא השיבה: 'או, זה רחוק מאוד, לא כן?'

ערב אחד ספרה לי רות שהיא חושבת שהיא בהריון. וואו. אחרי שבועות מספר החלטנו לעבור לעיר הקרובה, שכן באזור חוות אלכס לא היו כל שירותים רפואיים. העיר, סירנסטר, הייתה במרחק 10 מייל. מצאנו שם חדר, ללא שירותים, עם שירותים במסדרון. רות מצאה עבודה בגן ירקות מסחרי ואני המשכתי בעבודתי כנהג. מכיוון שלא היו לנו כל אפשרויות בישול, ותקופת הקיץ הייתה בעצומה, נהגנו לאכול את ארוחותינו בכיכר המרכזית, בדוכן אוכל קטן. פיש-אנד-צייפס בערב אחד, ביצים וצייפס למחרתו, ונקניקיות וצייפס בערב השלישי – כולם עטופים בעיתון של אתמול. עם התקדמות ההריון לחצתי על רות שנינשא, כדי שהילד לא ייולד ללא אבא, הורים ומשפחה. היא הסכימה בסופו של דבר וניגשנו למשרד הרישום המקומי שם מסרנו את הבקשה. על פי החוק היה על הבקשה להתפרסם כדי לראות אם אין מתנגדים, ואז בתוך זמן מה ניתן לערוך את הטקס. כשהגיע היום – ה-19 במאי, 1941 – הופענו בפני הרשם, ואז נשאלנו היכן העדים שלנו. אי אפשר להינשא ללא שני עדים. רות לא ראתה בכך בעיה – היא יצאה לרחוב ושאלה כמה נשים שעברו, האם תוכלנה להיות עדות לנישואין, עד שמצאה שתי מתנדבות. הטקס היה קצר מאוד וכלל

שאלות ותשובות לשנינו, שבעקבותיהן באה ההכרזה: " אני מכריז עליכם כעל בעל ורעיה - שבעה שילינג ושיש פמי. " אגרת רישום הנישואין. ארוחת החתונה כללה פיש -אנד- צ'יפס, בנייר העיתון מאותו היום, במקום הקבוע שבמרכז העיר.

במחשבה לעתיד, היה זה בלתי אפשרי לגדל ילד בתנאים הפרימיטיביים הנוכחיים. שקלנו את כל האפשרויות ולבסוף החלטנו להצטרף לקבוצה אחרת בה הכרנו כמה חברים, שתנאי חייהם היו כמעט נורמאליים, עם רופא ובית יולדות בעיר הסמוכה. החלטנו ועשינו - ועברנו אחרי חודש לאנסלור האוס - בית שניתן על ידי הוועדה החקלאית המלחמתית במתחם הקולג'י החקלאי הארפר אדאמס, ליד העיר ניופורט שבשרופשייר. רות הייתה עתידה לעבוד בבית ואני מצאתי עבודה בחווה סמוכה. אחרי שהסתדרנו במקום החלטנו כי הגיע הזמן שרות תיבדק על ידי רופא. מצאנו בעיר רופא שהיה חביב ביותר והתגלה כיהודי שפונה מלונדון. הבדיקה הראשונה נעשתה כשכל בגדיה של רות עליה. הוא אף הורה לנו להירשם ללידה בבית היולדות המקומי. רות המשיכה להיבדק אצל הרופא אחת לכמה שבועות. כשהגיע מועד הלידה, לקחתי אותה באוטובוס והבאתי אותה אל בית היולדות מארי רודאס, שם ביליתי את הלילה בחדר ההמתנה עד שהאחות הראשית הודיעה לי למחרת על הולדתו של בן נחמד, בתאריך 27 בספטמבר 1941, ערב יום כיפור. ראיתי את התינוק אחרי הצהרים, ועל אף כאביה של רות, היינו שנינו מאושרים על הנחת אבן היסוד למשפחתנו.

החלטנו כי שם הילד יהיה מיכאל גרשון, כי רות התעקשה על שם שני שישמר את הקשר למשפחתה. מאוחר יותר סיפרה לי רות שבעת היותה בחדר הלידה, אירעה לידה נוספת בחדר הסמוך והיולדת צרחה מכאבים. היא שמעה את המיילדת צועקת על האישה: "התנהגי כבריטית!!!" הרופא בא לבקר מדי יום ואחרי אחד הביקורים אמר לי: "עשיתי ברית מילה לבנך, כך שאינך צריך לדאוג". רכשנו מיטת תינוק ואחרי שבוע הגיעו רות ומייקי - כפי שנקרא מאז והלאה - הביתה. כפי שהזכרתי קודם לכן, עבדתי בחווה ושותפי לעבודה מהקבוצה היה אשר מ. החווה - חוות בלצ'יר - הייתה ידועה בזכות בית גידול סוסי "שייר" שלה - סוסי עבודה בריטיים נפלאים. יום אחד נתבקשתי לבקר במשרד הוועדה החקלאית המלחמתית שבעיר. שם התברר לי כי נודע להם על הידע והניסיון שלי במכאניקה. נתבקשתי לשנות את מקום עבודתי ולעבוד בבית המלאכה של חברת מכונות חקלאיות בה חסרו ידיים עובדות. התחלתי לעבוד בבית המלאכה ובהדרגה רכשתי ידע על טרקטורים ומכונות חקלאיות. היו אלה צעדי הראשונים בעולם ההנדסה החקלאית. עד מהרה החל המנהל לשלוח אותי לעבודה בחוות, על מנת לפתור בעיות ולתקן מכונות חקלאיות.

לעניין הסיפור על לנדאוף קאסל, אני מבקש להזכיר שאחרי דנקירק הורו לנו לעזוב את המקום בתוך זמן קצוב, עקב קרבתו של המקום לחוף הים. קבוצת הצעירים חולקה למספר קבוצות קטנות יותר, שנשלחו להצטרף לקבוצות אחרות. אנחנו המשכנו את הקשר עם חלק מחברי הקבוצה מלנדאוף קאסל. הצעירים הגיעו בינתיים לגיל 17-18 ונדרשו להתחיל לעבוד. הוועדה החקלאית המלחמתית של ווסטר העמידה לשרות הקבוצה הצעירה בית גדול, ששימש בעבר למגורי הכומר, לצד הכנסייה, בכפר קמפסי, במרחק של כ-4-5 מייל מהעיר ווסטר. אחרי הזמנות חוזרות ונשנות להצטרף שוב לקבוצה החלטנו לעשות את הצעד. עד שיוכן חדר מתאים למשפחה עם תינוק התגוררנו משך זמן מה בחדר שכור, בסופו של דבר עברנו לקורט האוס שבקמפסי, שם שהינו עד עלייתנו לפלשתינה ב-1945.

הקבוצה הייתה מורכבת מ-25-30 צעירים ותופעלה בדיוק כמו קיבוץ. רוב הצעירים עבדו בחוות וחלק מהנערות עסקו בעבודות הבית - ניקיון, בישול, כביסה וכיו"ב. כל ההכנסות הועברו לקופה משותפת ממנה נלקח גם הכסף להוצאות. אחד מהחברים הבוגרים, אברהם וו., מ"החלוץ" נתבקש לקבל על עצמו את עבודת המנהלה וייצוג הקבוצה בוועדה החקלאית המלחמתית ומשרדי ממשלה אחרים. אנחנו, ביחד עם אברהם ואדם נוסף, היינו החברים הבוגרים היחידים בקהילה. רות עבדה בבית ואני מצאתי עבודה בבית המלאכה של חברת הנדסה חקלאית, בצד השני של ווסטר. לעבודה נסעתי באופניים - נסיעה של 45 דקות כמעט. החברה עסקה בייצוג חברה אמריקאית לטרקטורי זחל, בצד טרקטורי גלגלים וציוד אחר לעיבוד תוצרת חקלאית. ברשותם היו גם מספר טרקטורי זחל לעבודות עפר שהועסקו על פי

חוזה. חברה זו סבלה אף היא מחוסר בידיים ועובדות ועומס העבודה היה רב. עם הזמן, רכשתי מכונית תמורת סכום כסף 'ענקי' של 5 ליש"ט. השימוש במכוניות פרטיות היה כפוף להקצבת הדלק, לנסיעה לעבודה וממנה, בתנאי שיכולת להוכיח שאין אמצעי תחבורה ציבורי, או לצרכי מלחמה חיוניים. מכיוון שרק מעטים היו זכאים לקצבת דלק, הפכו המכוניות לחסרות ערך למעשה. עבדתי בחברה זו עד נסיעתי לפלשתינה. בהתחלה עבדתי בבית המלאכה, ואחרי שרכשתי ניסיון מה הפכתי להיות מהנדס שרות שטח. נסעתי בכל רחבי דרום ומרכז אנגליה ברכב השירות של החברה וימי העבודה התמשכו עד לשעות 7-8 בערב. בעודי שקוע בעבודה ורוכש ניסיון, גיליתי כי חסר לי הידע אודות ריתוך חשמלי, כדי לתקן חלקים שבורים לשיפצם. ביקשתי ממעסיקיי לשלוח אותי לקורס ריתוך, ואכן נשלחתי לקורס שהתקיים בבית חרושת בלונדון. מאוחר יותר, ובמיוחד כשעסקתי עם טרקטורי זחלים כבדים, בעלי מנוע דיזל, נתקלתי בבעיות רבות בציווד הזרקת הדלק של המנועים – נושא בו לא היה לי כל ניסיון. ביקשתי ממעסיקיי להשתתף בקורס בנושא כדי שאוכל להתמודד עם הבעיות בהן נתקלתי. הקורס התקיים בבית חרושת CAV-Bosch, זכיינית של בוש האמריקאית, יצרנית הציווד. בסיום הקורס רכשתי מערכת שלמה של כלי עבודה לתיקון וכוונון לציווד. מערכת זו ליוותה אותי אף בעלייתיי לפלשתינה.

ונשוב לקורס האוס. היו לנו חיי קהילה נעימים ביותר, כולל פעולות תרבות למיניהן. מורה לעברית הגיע אחת לשבוע, מקבוצה אחרת, כדי ללמדנו את השפה. מייקי, הילד היחיד בבית, היה תינוק נוח, ללא בעיות מיוחדות. כשהתחיל ללכת, אפשר היה למצוא אותו בכל מקום בבית וכולם שיחקו איתו, כך שבהדרגה הוא למד להכיר את כולם ואף העניק להם שמות מיוחדים, כמו לסנדלר אותו כינה "מאקסל בוס-בוס". עם הזמן התחיל לצאת גם לחצר, שם שיחק עם שני הכלבים שהיו לו – איני זוכר איך הגיעו אליו. הייתה במקום גינת ירק גדולה, בה עבדנו בשעות הפנאי ובסופי השבוע, על מנת לגדל את רוב הירקות שצרכנו. מיקי נהג להסתובב בין העובדים. לרות הייתה מכונית תפירה בה תיקנה את בגדי החברים. מיקי הסתובב והתבונן, וכבר בהיותו ילד קטן הוקסם מכל דבר מכני. בכל פעם שמשוהו היה חסר בבית, יכולתם לשמוע את הצעקה "מייקיי". יום אחד היה חסר הסליל במכונית התפירה. קראו למייקי והוא, בתורו, לקח את ידה של רות והוביל אותה אל בינות לתלמים של גינת הירק. הוא חפר באדמה ושלף את הסליל – הוא ניסה לגדל מכונית תפירה. הוא ראה אותנו טומנים זרעים באדמה ומצמיחים שתילים. המכונית שלי התגלתה כשורפת שמן מנוע ואני החלטתי לפתוח את המנוע ולבחון מה ניתן לעשות כדי לצמצם את הבעיה. העליתי את המכונית על מגבהים והעמדתי אותה על לבנים, כך שאוכל לזחול אל מתחת למנוע ולהוריד את הקרטור ולהוציא את הבוכנות. גיליתי שטבעות הבוכנות בלויות מאוד והחלטתי לנסוע העירה ולנסות למצוא טבעות חדשות. לפני צאתי קראתי למייקי והזהרתי אותו שלא לטפס למכונית בהיעדרי. לא חשבתי שהרבה יכול לקרות, מאחר ופירקתי את המנוע. כשתזרתי הייתה המכונית על הקרקע ומייקי, כמובן, לא נראה בשום מקום.

בחצר ניצב עץ דובדבנים גדול ובעונת הפרי, כאשר היה עמוס בפירות, ראו האנשים את מייקי מנסה להגיע לפירות. מכיוון שלא יכול היה להגיע אל הפירות הגבוהים הוא גרר כיסא מהבית אל מתחת לעץ, טיפס עליו והרים את ידיו בניסיון להגיע את הפירות, אלא שגם זה לא הספיק. אז שמעו אותו האנשים צועק: "דובדבנים תרדו למטה, אני רוצה לאכול אתכם!" אלה כמה מסיפורי מייקי.

אחרי הצטרפותה של ארה"ב למלחמה, ג'ק ובן דודי, מרטין, התגייסו לצבא ארה"ב. בהמשך נשלחו שניהם לאנגליה, ביחידות שונות, כהכנה לפלישה לאירופה. כל הכוחות של ארה"ב היו מרוכזים בדרום אנגליה. היינו בקשר עם ג'ק ואחרי זמן מה הוא החליט לבקר אותנו ולהכיר את אחיינו. הוא קנה סוס נדנדה עשוי עץ ונסע איתו במדים מדרום אנגליה אל המרכז, אל ביתנו. המפגש היה, כמובן, נפלא. מרטין, שהיה קצין בחיל המודיעין, הגיע אף הוא לדרום אנגליה ובא לבקרנו. הוא לא הגיע ברכבת אלא בגיפ צבאי – הראשון שנראה אי פעם באזורנו. מייקי היה מוקסם מהמכונית ולא ניתן היה להזיז אותו ממנה.

כחודשיים אחרי כניעת גרמניה הנאצית, כשהמלחמה נגד היפנים נמשכה עדיין במלוא עוזה, הנפיקו הבריטים כמה סרטיפיקטים להגירה לפלשתינה. אלה ניתנו על ידי הסוכנות היהודית לקבוצה גדולה של חברי "החלוץ". גם אנחנו היינו בין אלה שקיבלו. הנפיקו לנו מסמכי נסיעה וויזה לפלשתינה, שכן לאיש מאתנו לא היה דרכון בר תוקף. עזבנו את לונדון ברכבת לנמל גרינוק, צפונית לגלסגאו, ובסוף יוני 1945 עלינו על ספינת בית חולים של הצי הבריטי – ספינת הוד מלכותו מאטאראואה. באולמות הגדולים שבבטן הספינה הותקנו מיטות, עליהן שכבו אסירי מלחמה איטלקיים פצועים או חולים. לנו, כמשפחה עם ילד, הוקצה תא משלנו, בעוד שיתר חברי הקבוצה קבלו תאים של 4-5 מיטות.

עזבנו את אנגליה אחרי ששהינו בה כמעט שבע שנים, אני לפחות. בשנים אלה למדתי להכיר ולהעריך את האוכלוסייה שם, בעיקר האנשים הפשוטים. איך אפשר לשכוח את ההומור היבש והדקיק, העוסק בעיקר בהם ובעולם סביבם, ההומור של טומי הנדלי: "It's that man again", ערב אחד כל שבוע ברדיו, בשעות הטרגיות ביותר של הממלכה. זיכרונותיי כוללים גם את הנופים הכפריים, אותם "שדות ירוקים של אנגליה".

נכנסנו אל הים התיכון דרך מיצרי גיברלטר כאשר הרם-קולים של הספינה הודיעו על כניעת היפנים. המשכנו לנמל נאפולי, שם הורידו את שבויים האיטלקיים. את מקומם תפשו ניצולי שואה, רובם מיוגוסלביה, וקבוצה של חברי המחתרת הצרפתית. עבורנו הייתה זו חוויה מרגשת והשתדלנו לעשות כמיטב יכולתנו לעזור להם להתארגן בספינה. בין הצרפתים הייתה אישה אחת שמצבה הבריאותי היה גרוע במיוחד – אותה השכבנו במיטה שלי ואני עברתי לבטן האוניה. שנים רבות לאחר מכן נפגשנו שוב – היא הייתה שגרירת ישראל בנפאל.

ב- 15 ביולי, 1945, יום ההולדת של רות, עגנו בנמל חיפה. ירדנו מהאוניה. יכולתי לראות את אחי, ארנסט (יוסף) "פאמפף", כפי שכולם כינו אותו, למטה על הרציף. ירדנו, עברנו את הליכי ההגירה בסיועו של דויד רובינשטיין (רבן), נציג הסוכנות היהודית וחבר מעין. אנחנו, מצידנו, כבר החלטנו להצטרף לקיבוץ, למעין כמובן, עוד באנגליה, שכן לא רק ארנסט היה שם, אלא חברים רבים נוספים שהכרנו מתנועת הנוער בגרמניה. למרות שנכנסנו לארץ בצורה חוקית, נשלחנו למחנה המעפילים בעתלית. מאוחר יותר גילינו שדויד רבן ארגן זאת כי ההכנות לטקס קבלת הפנים שתכננו במעין טרם הושלמו...

מאוחר יותר גם למדנו לדעת כי אבא נפטר בשיקאגו שלושה ימים טרם הגיענו לפלסטינה.

לפני שאמשך, עלי לחזור אחורה שנים מספר ולספר על משהו מחוויותיו של ארנסט בארץ. ארנסט עזב את גרמניה ב- 1935, עם מה שנודע אז כ"סרטיפיקט של קפיטליסטי", שהוענק בכפוף להוכחת בעלות על 1,000 ליש"ט – סכום גבוה במיוחד באותם ימים. הייתה זו לא רק דרך להוציא כסף מגרמניה, פעולה שהייתה מבוקרת בקפדנות אז, אלא אפשרה גם לעולה החדש לבנות את חייו בארץ החדשה. אלא שארנסט כבר החליט בטרם עזבו את גרמניה, להצטרף לקבוצה בארץ, שהייתה אמורה להתיישב בקיבוץ מעין. על פי הוראת אביו, אחרי הגיעו לפלשתינה היה על ארנסט למסור את הכסף לארתור כאהן – בעלה של בת דודנה של אימי – שעבד במשרד הראשי של הסוכנות היהודית בירושלים, ועליו היה להשקיע את הכסף. אגב, כאשר עזבו הורינו את גרמניה, בסוף 1938, נשא כל אחד מהם 100 מרקים גרמניים (ששוויים באותו הזמן לא עלה על כמה פרוטות). כשהגיעו לאנגליה, היה הכסף מפלשתינה הבסיס שהעמידם שוב על רגליהם. הכסף אז הושקע בניירות ערך תורכיים וערכו עלה. בהגיעו לפלשתינה הצטרף ארנסט לקבוצה שהתגוררה אז באוהלים ליד מושב כפר בילו שבקרבת רחובות, והתפרנסו מעבודת כפיים בפרדסים. במהלך שהותו שם מונה ארנסט לגזבר וטיפל בענייני הכספים של הקבוצה. עם המחסור בעבודה וחוסר במזומנים ביקש ארנסט מארתור להלוות לו כסף אותו מסר לידי. מצאתי מכתב מארתור בו ביקש את החזרתו המיידית של הכסף, שמא אביו של ארנסט יקעס עליו מאוד. בין השנים 1937-1939 מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, יחד עם התנועה הקיבוצית, ניצלו את החוק העותומאני הישן שאין להרוס יישובים אחרי 24 שעות ממועד הקמתם. בעקבות זאת נוסדו כמה וכמה קיבוצים ברחבי הארץ – פעולה שנודעה לימים בשם "חומה ומגדל". אחד מהם היה חניתה, על פסגת שרשרת

הרים שליד הגבול עם לבנון. ארנסט גויס על ידי ההגנה – הארגון המחתרתי של הישוב היהודי בפלשתינה – כדי לנהוג ברכב משורייני – הקשר היחיד בין היישוב והעיר הקרובה, נהרייה. פעם אחת הוא נתקל במארב כנופיה ערבית, אבל נחלץ ללא פגע. אולם, הסיפור אינו מסתיים כאן. רישיונות הנהיגה שהיו ברשותי, אנגלי וגרמני, לא הוכרו אחרי קום המדינה. היה עלי לעבור מבחן נהיגה מחדש. עברתי את החלק התיאורטי וישבתי במכונית, כאשר הבוחן הגיע עם הניירות. הוא התיישב לצדי ואחרי שהביט בניירות שאל אותי אם אני מקורב למישהו בשם יוסף וייל. עניתי שאכן, זהו אחי הבכור, ועל זאת הוא ענה לי בקול רציני ביותר, "לעולם לא תעבור אצלי את הטסט". שאלתי לסיבת העניין ותשובתו הייתה, "הוא כמעט הרג אותי!". טוב, אז למה אני אשם, שאלתי? המבע הרציני שעל פניו השתנה והוא סיפר לי: "למעשה הוא הציל את חיי שנינו. ומעשה שהיה כך היה. אני שימשתי כנהג משנה של יוסף במשורייני בעת שנסענו לאורך תהום בעומק 100 מ' ונתקלנו במארב. במקום להיות מופתע ולעזוב את ההגה, מה שהיה גורם לנו להידרדר לתהום, הוא תפס את ההגה ונהג לצד השני, ישירות לתוך דופן ההר. עקב המכה שקיבלתי בראשי מהשמשה הקדמית הייתי חסר הכרה במשך שבוע. אבל כפי שאתה יכול לראות, נשארתי בחיים".

אגב, גם קיבוץ מעין היה מיישובי חומה ומגדל. הוא נוסד באוגוסט 1938 על חלקת אדמה, ממערב לכביש, מול הצומת לזיכרון יעקב. רק שנתיים מאוחר יותר התחיל היישוב לעבור למעלה הגבעה למקומו הנוכחי. אחזור עתה לסיפור הגעתנו לפלשתינה. בסופו של דבר הגענו למעין, אחרי ימים ספורים במחנה המעפילים בעתלית. ארנסט חיכה לנו וקידם את פנינו, יחד עם קבוצת אנשים אותם הכרנו עוד בגרמניה. הם ליוו אותנו למעונו העתידי וראה זה פלא – אמנם ידענו שלא נגור בבית מסודר ממש עם כל השירותים, אבל מה שניצב לנגד עינינו היה מבנה לא מזוהה, לפחות לא לנו. היה זה מתקן משונה העשוי מקיר אבנים בגובה של מטר לערך ועליו מבנה דומה לאוהל, חלון קרוע בקיר האבן, וכמו כן מסגרת עם דלת. מאוחר יותר נאמר לנו כי על גבי קיר האבן הותקנו עמודי עץ (אקליפטוס), בצורת אוהל, שעליהן נמתחה יריעת האוהל שכוסה בשכבת זפת. יריעת בד נוספת הותקנה בחלק הפנימי וסוידה בלבן. המבנה כולו היה המצאה של אנשי מעין וכונה "פטרייה". השירותים והמקלחת היו במרחק 30 מטרים. ארנסט ופראנציק (אחד הוותיקים) גרו במבנה בעבר, אבל פינו אותו לטובת העולים החדשים – משפחה עם ילד. עבור מייקי שבקושי מלאו לו ארבע, היה זה שינוי רציני. ראשית, הוא דיבר אנגלית בלבד; שנית, עד עתה לא בילה עם ילדים בני גילו ושלישית – הוא עתיד היה לעבור אל בית הילדים ולשהות בו כל היום והלילה, למעט שעות אחר הצהריים עד לשעת השינה. בימים הראשונים בילתה רות שעות רבות אתו, עד שיתרגל – דבר שאירע ללא בעיות מיוחדות. כל הארוחות של הקהילה כולה נאכלו במשותף בחדר האוכל. בבית היה לנו תנור נפט קטן להרתחת מים לקפה של אחי"צ. התגוררנו בפטרייה במשך חמש השנים הבאות.

אינני זוכר בדיוק היכן התחילה רות לעבוד, אבל אינני שוכח את יום עבודתי הראשון. הקצאת האנשים לעבודה נעשתה מדי יום על פי הצורך, ורק האחראים לענפים השונים, חקלאות ושירותים, החזיקו בתפקיד קבוע. ביום הראשון ההוא מצאתי את עצמי משובץ לעבודה בבריכות הדגים. עקב חוסר ניסיון כלשהו בגידול דגים נשלחתי לנהוג בטנדר. איני יודע מאיזה מוזיאון הביאו אותו, אבל הוא לבטח היה אחת היצירות הראשונות של הנרי פורד. ולא זו בלבד, אלא שלמכונית היה רצון משלה, דבר אותו גיליתי במהרה. אם סובבת את ההגה ימינה בניגוד לרצון המכונית – פנו הגלגלים הקדמיים שמאלה. על כל פנים, חניתי עם המכונית על הסוללה שמעל לבריכת הדגים כשמהצד השני תעלת ניקוז עמוקה. האנשים העמיסו על המשטח תיבות מלאות דגים חיים שהיו עתידים להגיע לבריכת מחסן. נהגתי לאורך הסוללה ואז התגלעו חילוקי דעות ביני לבין המכונית. אני רציתי לפנות שמאלה ואילו המכונית התעקשה לפנות ימינה. כתוצאה מכך מצאנו את עצמנו הפוכים בתעלה, כשכל הדגים שוחים בעליות בתעלה. כך החל יום העבודה הראשון שלי במעין. אחרי ימים מספר של עבודה והיכרות עם הענפים האחרים נשלחתי לעבוד עם מוטקה – האחראי על תחזוקת הכלים החקלאיים, בסככה פתוחה. מוטקה היה בוגר עלית הנוער מקיבוץ גבע. הוא עבד שם כשנה בבית המלאכה, לצדו של

אחד מהמכונאים הוותיקים הידועים. אחרי הצטרפותו למעין הוא הפך לאחראי על תחזוקת הכלים החקלאיים. התפישה הטכנית שלו הפליאה אותי, שכן, אחרי הכול, לא היה לו כמעט כל רקע או חינוך טכנולוגי. במיוחד, כאשר הסברתי לו את עקרונות הזרקת הדלק למנוע דיזל והראיתי לו את כלי העבודה המיוחדים שהבאתי עמי. מדי פעם היה על מוטקה לנסוע כדי לרכוש חלקי חילוף, או חלקים שנמסרו לתיקון. הסיוע המקצועי באותם ימים נעשה על ידי ארגון מגדלי הפלחה, בו הייתה מחלקה מיוחדת למכונות חקלאיות. בנסיעותיו העירה, היה מוטקה נפגש עם חברים אלה ובין השאר סיפר להם על העולה החדש בעל הידע הייחודי ותיבת הכלים המיוחדים. המידע התפרסם בהדרגה ופניות לעזרה החלו להגיע אליי. בשנה הראשונה שלאחר מלחמת העולם השנייה קבלו קיבוצים רבים גנראטורים שפעלו על מנועי דיזל לאספקת החשמל, אלא שאיש לא ידע כיצד לתחזקם או לתקנם. לעתים קרובות נקראתי לבקר בקיבוץ זה או אחר כדי לסייע בבעיות שם. באותה תקופה גם הגיעו לארץ משאיות מעודפי הצבא, בעלות מנועי דיזל. השמועות אודותיי עברו מפה לאוזן ובמהרה התחלתי לעבוד בצריף ששימש כמחסן כלים חקלאיים, ליד האורווה. כמות העבודה הלכה וגדלה והידיעה הגיעה אפילו עד לרבת עמון, משם הגיעה משאית לתיקון. באמצעות הסוכנות היהודית קיבלנו משאית אמריקנית מעודפי הצבא – סטודבייקר – שהייתה אמורה לעבוד בקבלנות כדי לסייע בהכנסה נוספת לקיבוץ. הוחלט להפוך אותה למשאית גרר (סמי-טריילר) כדי שתוכל לשאת מטען רב יותר, שיגדיל כמות את ההכנסה. אלא שהמשאית הייתה מצוידת במנוע בנזין רגיל, לחלוטין לא כלכלי. הצלחנו לרכוש מנוע דיזל של טנק מתוצרת ליילנד, והתקנתי אותו במקום המנוע המקורי. המשאית, אחרי שהתחילה לעבוד, הייתה ידועה בכל הארץ בגלל רעש ה"פאט-פאט" האופייני של המנוע שלה. בגלל עומס העבודה שהלך וגדל, החליט הקיבוץ להקים סדנה אמיתית. היסודות הונחו ואז פרצה מלחמת העצמאות והעבודות נפסקו. המבנה הושלם ב-1949 ועם השלמתו התחיל לעבוד בו צוות גדול יותר. ארנסט/פאמפ נתבקש ליטול לידיו את ניהול הסדנה. הסדנה הפכה עד מהרה לאחד הענפים הרווחיים ביותר של הקיבוץ. ב-1952, אחרי שהעברתי לחברי הצוות את כל הידע שלי, החלטתי לעזוב ולשוב אל אהבתי המקורית – הנדסה חקלאית. סיבה נוספת לעזיבתי הייתה אי רצון למתוח את יחסי עם ארנסט, שבכמה עניינים לא הייתה בינינו הסכמה. חבל היה לי לפגוע ביחסי החברות בינינו. עבודות המתכת והתחזוקה של הציוד החקלאי נעשו עד אז בצריף שלא התאים לעבודה כלל וכלל. הוקם מבנה חדש ובו התחלתי לעבוד.

אנסה לתאר כאן את תהליך קליטתנו בחיינו החדשים. בהתחשב בכל, הסביבה החדשה ותנאי המחיה לא היו עבורנו הפתעה, שכן ידענו לקראת מה הלכנו בעקבות שנותינו הרבות בתנועה. הקושי העיקרי היה, כנראה, אצל מייקי. הוא התרגל להיות במרכז החברה באנגליה ואילו כאן הוא היה אחד מיני רבים, בנוסף על חוסר הידע שלו בשפה העברית ותנאי החיים החדשים שלו. אבל, ככל שאני זוכר, לא נדרש זמן רב והוא הסתגל לתנאים החדשים. הוא למד עברית במהירות, הרבה יותר מהר מאבא שלו, ובתוך חודשים ספורים הפך להיות אחד מהחבורה. רות ידעה מעט עברית, אותה למדה עוד בגרמניה – מה שעזר לה רבות בהסתגלות לחיים החדשים. היא התחילה לעבוד במחסן הבגדים, שם היינו מוסרים אחת לשבוע את הכביסה המלוכלכת שלנו ומקבלים בגדים נקיים - מכובסים, מגוחצים ומתוקנים. עבורי לא היו הדברים קלים כל כך, שכן לא ידעתי עברית כלל, ובמשך חודשים רבים נאלצתי לנהל את ענייני ומגעי עם האנשים בסיוע השפה האנגלית והגרמנית. הדבר הקשה עליי גם להיקלט בחיי החברה ובהכרת המוסדות הדמוקרטיים של הקיבוץ, שהשפעתם על חיי היומיום הייתה רבה, מטבע הדברים. אלא שפעילותי המקצועית שהעסיקה אותי די הרבה, עזרה לי להתגבר על הבעיות שאחרי שעות העבודה.

לפני שאמשיך, הרי לכם סיפור על מה שאירע זמן קצר לאחר הגיענו לקיבוץ. כפי שכבר סיפרתי, הגענו ביולי 1945 ובמשך החודשים הבאים למדנו להכיר את חיינו החדשים. אני גם גויסתי להגנה ועברתי מספר אימונים. בחודשים אלה נעשו מאמצים גדולים על ידי היישוב היהודי להביא לארץ את שארית הפליטה של ניצולי השואה מאירופה. הרוב נעשה בצורה לא חוקית, שכן שלטונות המנדט הבריטי הפסיקו כליל את העלייה החוקית לארץ. ספינות המעפילים עגנו

במרחק מן החוף והאנשים הורדו והובאו לחוף בסירות, לרוב אל הקיבוצים ששכנו באזור. שם הם הועלו על משאיות והועברו לאזורים מרוחקים מן החוף. הפעולות התחילו בדרך כלל בשעות הערב המאוחרות ונמשכו כל הלילה, כדי למנוע מהשלטונות לתפוס את המעפילים. באחד הלילות האלה הגיעה ספינה והמעפילים הובאו אל אחד הקיבוצים באזור שליד קיסריה ומשם הועברו לקיבוץ אחר בפנים הארץ. אלא שבמקרה זה נודע הדבר לבריטים והן שלחו כוח צבאי גדול להקיף את הקיבוץ אליו הובאו המעפילים בדרישה למסור אותם לידיהם. הקיבוץ סירב, כמובן והצבא הודיע אז שכל עוד לא יימסרו המעפילים לידיהם, יהיה הקיבוץ במצור – אין יוצא ואין בא. אחרי מספר ימים החל להיווצר מחסור במזון וארגון ההגנה יצא בקריאה לכל היישובים בסביבה ליצור קבוצות בהם כל איש יהיה "חמוש" בכיכר לחם ולהגיע אל הקיבוץ הנצור בשעה שנקבעה. המטרה הייתה לפרוץ את המצור הבריטי. קבוצה של כ- 20 איש התארגנה גם במעין ואני, כמו גם ארנסט, נכללנו בה. אחרי הגיענו ליעד ואחרי הקפת הבריטים בשרשרת אנושית ארוכה, כשאנו עמוסים כיכרות לחם, המתנו במשך שעות עד שלבסוף, בשעות אחר הצהריים, נסוגו הבריטים. טיפסנו בשמחה על המשאית ושבו הביתה. אלא שהבריטים לא חשבו את העניין כגמור. כשהגענו הביתה, ובמרחק של קילומטר אחד מהדרך המוליכה לקיבוץ, נעצרנו במחסום של הצבא. כולנו נעצרנו והועברנו למשאית בריטית שלקחה אותנו לתחנת המשטרה של זיכרון יעקב. בילינו שם את הלילה ולמחרת הועברנו, תחת שמירה כבדה, למחנה המעצר בעתלית. שם נשארנו כיומיים ואז הועברנו, בליווי משוריינים, מלפנים ומאחור – הבריטים חששו מהעברת עצירים דרך האזורים היהודיים – דרך גינין והגדה המערבית, אל מחנה המעצר בלטרון, על הדרך הראשית מתל אביב לירושלים. מחנה זה נבנה על ידי שלטונות המנדט לכליאת חברי המחתרות השונות שנלחמו באותה עת על פתיחת שערי הארץ ליהודי שארית הפליטה. הוא נבנה למעשה עבור הקבוצות הקטנות והקיבוציות יותר שלא היססו להשתמש בנשק. הקבוצה שלנו שוכנה בחדר גדול בצריף והתחלנו להתארגן. אני, שידיעותי בעברית היו דלות, לעומת הידע המצויין שלי באנגלית, שוחחתי עם השומרים הבריטיים, ובמיוחד התיידדתי עם סמל אחד שמוצאו מהייסטטינגס. השתחררתי לאחר שבועות מספר, בעיקר בגלל המסמכים ה"נקיים" והכמעט חדשים שלי. בבית ארגנטי איסוף מכתבים ואספקה ונסעתי למחנה. אחד מחברי הקבוצה נקרא לצאת החוצה, לרוב היה זה אלי, ואני שוחחתי אתו, בנוכחות הסמל אותו הכרתי. המכתבים והחבילות היו חייבים לעבור בדיקה, וכשבדיקתי לתת לאלי הראון חבילה, חשש אלי לקחת אותה. הסמל הרגיש בחששו של אלי והרגיע אותו במלים: "אני אסתובב ולא אראה דבר". כך הצלחנו לשמור על הקשר עם הבית, באמצעות הנסיעות השבועיות שלי, עד לשחרורם של כל האחרים אחרי כחודשיים.

והרי לכם סיפור נוסף.

אחרי החלטת הבריטים לפנות את פלשתינה, ב- 1948, עם תום המנדט, החלו פרטי ציוד צבאי להימכר בארץ וציוד כבד הועבר בדרכים לכיוון נמל חיפה, להעמסה על אוניות לאנגליה. בדרך, במפרץ חיפה, נמכרו להגנה שני טנקים מסוג "מתילדה", על ידי הצוות שלהם. היו אלה שני הטנקים הראשונים של צה"ל, שהיה אז בשלבי התארגנות. כשפרצה מלחמת העצמאות, היה קיבוץ משמר העמק, בעמק יזרעאל, הראשון שהותקף ושתי המתildות פעלו שם בקרב הראשון. אחד הטנקים יצא מכלל פעולה מכאנית והועמס על נושא טנקים.

סוחר מתל אביב רכש כמות גדולה של עודפי צבא והסדנה במעין קיבלה על עצמה, כקבלן משנה, להעביר את הציוד לחצר שלנו. בין היתר נמצאו שם כמה משאיות כבדות מתוצרת AEC, שהופשטו מכל הציוד החשמלי שלהן, כך שכדי להתניען היה עלינו לגרור אותן למרחק מה במהלך משולב.

כפי שהזכרתי קודם, אחד הטנקים יצא מכלל פעולה והועמס על גורר כדי להעבירו לסדנה. המשאית הגוררת קרסה אף היא בערב, לא הרחק ממעין, בוודי. הצוות חיפש עזרה בכל האזור ולבסוף הגיע לסדנה שלנו, ופנו לשומר בבקשת סיוע. הוא הפנה אותם ל"וולטר" האחראי על המשאיות. העירו אותי בשעה 1 לפנות בוקר והסבירו לי מה קורה. מכיוון שמשאיות AEC היו ללא כל ציוד חשמלי לא ניתן היה להשתמש בה כמו שהם. הערתי את חשמלאי הרכב

שלנו ויחד ירדנו לחצר המשק. העמסנו מצבר גדול על אחד הנשאיות, החשמלאי התקין פנסים זמניים, שלפחות יאירו את הדרך, גררנו את המשאית כדי להתניעה ונסעתי אל הגורר התקוע עם הטנק שעליו. הרחקנו את הגורר התקוע והתחברתי עם העגלה ובשעה 3 בבוקר עזבתי את המקום כשאני גורר את העגלה עם הטנק לכיוון כביש חיפה – תל אביב. בעיה אחת ניצבה בפני – הגרירה הייתה חייבת להיעשות בזריזות רבה, כדי שהמנוע לא ייכבה, שאז הייתי נתקע באמצע הכביש. על כל פנים, הכול התנהל בסדר והגעתי לסדנה הצבאית הזמנית בנמל תל אביב בשעות הבוקר המוקדמות. חזרתי הביתה בצהריים. זהו סיפור חלקי בהובלת הטנק הראשון של צה"ל.

ב- 1946 הרתה רות בשנית וכאשר הגיע מועד הלידה, בפברואר 1947, לקחתי אותה לחיפה לבית היולדות בטנדר. בית היולדות שכן בחלק הגבוה של חיפה, קרוב למחנה צבאי בריטי של מתקן הרדאר. במחצית הדרך למעלה הוצב מחסום דרכים, שם עצרו אותנו. נתבקשנו להציג מסמכים ורות אף הראתה את בטנה הנפוחה כדי להסביר את מטרת נסיעתנו למעלה. רות נבדקה על ידי הרופא בבית היולדות שהודיע לנו: "יש לך עוד כמה ימים ולקיבוץ אין כסף רב עבור שהות בבית היולדות – מוטב שתחזרי הביתה". ירדנו שוב במורד ההר והחייילים נעצו בנו את מבטיהם. חזרנו על הנסיעה שנית אחרי מספר ימים, ושוב עצרו אותנו במחסום. הפעם עוררנו מחדש משום שחזרנו באותו המצב בשנייה. ורק בדיקה גופנית של רות אפשרה לנו לעבור את המחסום ולהגיע לבית יולדות. היה זה המועד המתאים והושע, יושקי, הגיח לאוויר העולם. אחרי שובנו הביתה הועבר התינוק לבית התינוקות ועל רות היה ללכת לשם ולהניקו. היה עליה לקום השכם בבוקר, בחשיכה, לארוחת הבוקר שלו.

החיים נמשכו כסדרם, עם שני הבנים, שבאו לבקרנו בפטרייה מדי יום אחר הצהריים. מדינת ישראל הוקמה ומיד פרצה מלחמת העצמאות. מלבד ההרפתקה של גרירת הטנק הראשון של צה"ל, גיסי עם קבוצה נוספת של חברים ממעין, והוצבנו לשמירה בכפר ערבי שנכבש בידי הכוחות הסדירים. התגוררנו בבתי הכפר, אולם לא היה לנו קשר סדיר עם העולם החיצון וכנראה שהפיקוד האזורי שכח אותנו, ונותרנו ללא מזון. במשך כמה ימים שרדנו על יונים שצדנו, ומהשהייה בבתי הנטושים התכסינו כולנו בכינים. בהגיענו הביתה לקחה אותנו אחות הקיבוץ תחת חסותה, הורידה אותנו מן המכונית ליד המקלחת הציבורית, שם נאמר לנו לפשוט את כל בגדינו שהושלכו לאש. כל אחד מאתנו קיבל בקבוק של סבון וחומר חיטוי והורו לנו לא לצאת מן המקלחת אלא לאחר שהתרחצנו כראוי מספר פעמים. ניצחנו במלחמה נגד הכינים.

עם סיום מלחמת השחרור נבחרה רות לאחראית מחסן הבגדים, שאת צורת עבודתו כבר הסברתי קודם. אחרי המלחמה, עם תחילת העלייה ההמונית, הייתה כלכלת המדינה בחיתוליה. כל המצרכים נתנו בקיצוב: אוכל, בגדים וכיוב'. תפקידה הראשון של רות, לפיכך, לא היה מן הקלים. מלבד היותה חדשה בתפקיד היה עליה ללחם ממש עם הקיצוב בשטח שלה, עבור הקהילה כולה. מיקי החל ללמוד בבית הספר, כשהכיתות הראשונות היו במעין. אני נבחרתי לחבר הועדה הכלכלית ומאז, במשך שנים, נטלתי חלק בפיתוח הכלכלי של המשק.

בתחילת שנות ה-50 יזמה הסוכנות היהודית בניית בסיס כלכלי איתן ליישובים הצעירים שזה מקרוב הוקמו. קבוצה קטנה של חברים, ואני בכללם, נפגשה עם ראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות – חיים גבתי – חבר קיבוץ בעצמו ואישיות בולטת. פגשתי אותו אחרי שנים רבות, בהיותו מזכיר התנועה הקיבוצית ואני מרכז משק. מאוחר יותר, בהיותי בפרס, נפגשנו שוב בהיותו שר החקלאות – להבנתי הטוב שהיה אי פעם למדינה. נפגשנו במרפסת הבית הראשון שנבנה בקיבוץ וההצעות וההחלטות שהתקבלו אז היו עתידות להוות חלק חשוב בעתיד הפיתוח הכלכלי של הקיבוץ

רות הרתה שוב בסוף 1949. בהיותה בחודש התשיעי, חזרנו במוצאי שבת מהאסיפה הכללית של הקיבוץ ובעת שפתחה את הדלת של הפטרייה, התפרקה הדלת עם המסגרת ונפלה עליה. למזלה, למעט ההלם – היא לא נפגעה. ליאורה – לולי נולדה באוגוסט 1950. אז – כשנתיים אחרי עזיבת הבריטים – לא היו עוד בעיות של נקודות ביקורת. לולי הייתה תינוקת זעירה. כל כך זעירה שכאשר החזקתי את ראשה בכף ידי, הגיעו רגליה עד למרפקי. ממש לפני לידתה פרצה מגיפת הפוליו (שיתוק ילדים) בארץ, וגם במעין נפגעו מספר ילדים. בגלל הדלת השבורה של הפטרייה, ובגלל ההחלטה להשאיר את התינוקות בבית ולא בבית התינוקות, עברנו להתגורר בחדר בבית, שלא היו בו שירותים בחדר רק המיטה שלנו ומיטת תינוק. ברז המים היה בחוץ, ואת המים לרחיצת

התינוקות חיממנו על כירת נפט. ערב אחד, בהיותנו בחדר האוכל, הגיע שכן במרוצה לקרוא לנו כי שמע את התינוקות צורחת. הגענו הביתה ומצאנו שלולי הצליחה לדחוף את ראשה בין סורגי המיטה וצריחותיה נשמעו בכל הסביבה. הרחבתי את הרווח בין הסורגים בידיי, בכוח, ושלפנו את ראשה מביניהם.

כספי השילומים הראשונים התחילו להגיע בראשית ה-50 והיה עלינו להחליט מה לעשות וכיצד לטפל בכסף, שכן הנוהג היה שכל ההכנסה פרטית חייבת להימסר לקופה הציבורית. הועלו הצעות שונות והאספה הכללית החליטה בסופו של דבר: כל הכספים שיתקבלו יועברו לקופה המשותפת. אחוז מסוים ינוכה מכל סכום לבניית בריכת שחייה. סכום נוסף ינוכה אך הוא יועבר לכל משפחה כדי לשפר את תנאי חייהם – סכום כזה יכלול גם את החברים שלא קיבלו שילומים. יתרת הסכום תנועד בספרים, תחת שם המקבל, עד להחלטות נוספות. רות ואני קיבלנו סכומים קטנים יחסית, שכן היו יורשים עם תביעות גדולות יותר – אימי בארה"ב ואימה של רות בגרמניה המזרחית. כמו כן התחילו בשנות ה-50 להגיע תשלומי פנסיה מגרמניה. שלי הייתה קטנה שכן עבדתי בגרמניה רק שנתיים בעוד שרות עבדה כמה שנים יותר. אחרים קיבלו פנסיות בגלל סיבות בריאותיות. כל הכסף היה אמור להימסר לקופה המשותפת.

לפני שאמשיך, ברצוני להתייחס לאווירה ולאירועים של התקופה. אחרי הכול, חיינו כבר כתשע שנים בישראל בקיבוץ מעין, וזה נראה לי חשוב. הימים היו ימי העלייה ההמונית, ומשאבי המדינה היו מצומצמים למדי לקליטת העלייה. המאמצים שנעשו על ידי התושבים הוותיקים היו גדולים, ואינני צריך להרחיב בפרטים. מעל לכל, למרות רמת החיים הנמוכה יחסית של כל האוכלוסייה, מאמצי הבנייה והפיתוח בכל רחבי הארץ היו ניכרים.

עבורנו, שהיינו פעילים בתנועת ציונית, וחונכנו וגם חינכנו ברוח האידיאלים של המדינה היהודית, דרך החיים בקיבוץ – הקלה על קליטתנו בחיים החדשים. הנושאים הבולטים בשנים אלה היו האחריות המשותפת – בניהול, בכלכלה, בחינוך ובתרבות, ובקצרה – בכל שטחי החיים. כל אחד מנושאים אלה נוהל בידי וועדה. נושאי החקלאות התפתחו, כמו גם הצעדים הראשונים בתעשייה, וחיי תרבות עשירים, ויותר מכל – מאמץ חריג שהושקע בחינוך הדור הבא. שנים ראשונות אלה היו אמנם עניות בחומר ובתנאים – אבל מספקות מבחינה תרבותית.

ואז הגיעה שנת 1954. מיקי הגיע לשנת הבר-מצווה שלו, יושקי התחיל כיתה א' ולולי הייתה בפעוטון.

משלחת בורמזית הגיעה לביקור במעין כדי ללמוד את צורת הארגון בקיבוץ, ובעיקר את התפעול והפיתוח החקלאי. האירועים שבאו בהמשך מתוארים בספר זיכרונותיי "העבודה בתוך ומחוץ לארצות מתפתחות".

הסיפורים בספר מתארים את הפרויקטים ואת עבודתי אז. מה שאינו מתואר שם אלה חוויות הרקע של כל המשפחה, כמו גם אירועים ופעילויות אותם לא יכולתי לתעד – משלא ידעתי לאילו בידיים יגיעו הכתבים.

בהיבטי אחרון שנים כה רבות, ישנם נושאים מסוימים הבולטים יותר מאחרים, מעבר לעבודה שעשיתי בחיי היומיום. הנושא הבולט ביותר לדעתי הוא האנשים בבורמה והתפקיד שמילאה הדת הבודהיסטית בחייהם. במשך שהותנו שם למדתי שבדת זו אין אלוהים, אלא כל התודות מגיעות לבודהה על שמלמד אותם דרך חיים, וכיצד להיות אנשים טובים יותר באמצעות מעשיהם ודרך חייהם, עד להגיעם ל-"נירוונה" הסופית – ביטול הקיום היחידני והיספגות אל תוך הרוח העליונה, חיסול כל התשוקות הגשמיות והגעה לאושר המושלם.

בדרך חיי חייב אדם להימנע מפגיעה ביצורים חיים כלשהם, שכן פגיעה כזו מפחיתה את זכותו לחיי הנצח. עליו לעשות מעשים טובים רבים ככל האפשר, שכן אלה יגבירו את נקודות הזכות שלו עד להגעתו ל-"נירוונה". כדי להבין במלואו את הרושם שדרך חיים זו משאירה על הבורמזים, יש להתקרב אליהם, בעיקר בערים הקטנות ובאלפי הכפרים שם.

בהתחשב בתיאור שלעיל, קשה להבין את שלטון הכת הצבאית השולטת בבורמה כיום. צורת השלטון שלה זרה לחלוטין לאופי האנשים הפשוטים במדינה. הוכחה לכך היא הבחירות שנערכו לפני שנים מספר, בהן זכתה האופוזיציה לרוב גדול מאוד, אבל לא הוכרה על ידי הכת השלטת. ניתן להסביר זאת רק בכך שהכת היא קבוצה של יחידים צמאי-כוח וגם מונעים על ידי מניעים של תועלת כלכלית.

הצבא הבורמזי בימי שהותנו בבורמה היה ההיפך הגמור מזה של היום. היה זה צבא העם, בשליטתה של ממשלה דמוקרטית, צבא שסייע לה במאמצי הפיתוח. בראש הצבא ניצב הגנרל היחיד – נה-וויין, למרות שהבולט יותר בצבא היה ראש המטה – הקולונל אונג-ג'. הוא עבד בצמוד לראש הממשלה אז – או נו, והצבא נטל על עצמו את מאמצי הפיתוח הרבים שלא היה ביכולתם של השלטונות האזרחיים לבצע.

עד לעצם היום הזה אינני יכול להסביר מדוע, אחרי שעבדתי בבורמה משך שנה אחת, קיבלתי הזמנה לארוחת ערב במעונו של ראש המטה, ואני הזר היחיד, עם כמה קציני מטה. מאוחר יותר התברר שהיה זה הצעד הראשון בעבודתי עם משרד הביטחון הבורמזי, למרות שהיתי צריך לעבוד עם משרד החקלאות עוד שנה. כאשר התחלתי לעבוד עם הצבא "במשרה מלאה", התקרבותי מאוד לאונג-ג', כמו גם לקציני מטה נוספים, ונתבקשתי לסייע להם במספר פרויקטים, מלבד התיישבותם של חיילים משוחררים, שזה היה עיקר העבודה אז. הזמנתי לקחת חלק בישיבות רבות של המטה הכללי, ישיבות שדנו לא בענייני ביטחון. מכיוון שהכול התנהל בשפה הבורמזית, היה קצין צעיר יושב אחריי כדי לתרגם את הדיונים לאנגלית. יום אחד אמר קצין המטה שישב לידי: "מר וייל, למה שלא תלמד בורמזית? הדבר יקל מאוד הן עליך והן עלינו"....

אני מאמין שהחיים בבורמה היו חוויה מרשימה ובלתי נשכחת עבור הילדים. הילדים למדו בבית ספר עם ילדים מכול העולם – ילדי דיפלומטים ועובדי סיוע זרים. לולי למדה בגן ילדים בינלאומי. כולם למדו את השפה האנגלית. למרות שבבית דיברנו איתם עברית, כדי שלא ישכחו אותה, אחרי זמן מה הם החלו לענות לנו באנגלית.

רות, כדרכה, מצאה תמיד דרך להעסיק את עצמה. לעתים היא עזרה בגן הילדים של לולי ולאחר מכן התנדבה בפרויקט סיוע חברתי כזה או אחר. תוך שימוש בכישוריה להתקרב לאנשים היא פגשה והתיידדה עם דאו קין ג', אלמנתו של הגיבור הלאומי אונג סאן, שקיבל את העצמאות לבורמה מן השלטון הבריטי. הוא נהרג זמן קצר אחרי קבלת העצמאות בידי חבר אופוזיציה. בתם – אונג סהאן סו ג'י קיבלה את פרס נובל לשלום בזכות מאבקה על הדמוקרטיה ונמצאת מזה שנים רבות במאסר בית, באותו הבית בו שתתה רות תה עם אימה, ברחוב האוניברסיטה. דאו קין ג'י הייתה אז שרה בממשלתו של או נו.

ארגון האומות המאוחדות תכנן לארגן ועידה של נשות אסיה, תחת הסיסמה של שיתוף הנשים באסיה בחיים הפוליטיים והציבוריים במדינותיהם. ישראל הזמנה לשלוח נציגה, אלא שהשלטונות בישראל לא מצאו את מטרת הכנס חשובה דיה כדי לקבל את ההזמנה ולשלוח מישהי. הדבר הגיע לידיעתו של שגריר ישראל בבורמה. הוא ביקש מממשלת ישראל לשקול שנית את החלטתה, שכן לדעתו המפגש בין נשים מיוחדות ובולטות מכל רחבי אסיה, הייה בעל חשיבות עליונה. הוא הציע למנות אישה בשם רות וייל שתייצג את ישראל, בגלל הניסיון שרכשה בעת שהותה בבורמה והוכיחה את יכולתה לתקשר ולהתחבר עם בורמזים מכל המעמדות, ועם נשים בורמזיות במיוחד. היוכוח בין משלחת האו"ם ומשרד החוץ הישראלי נמשך, אך לבסוף הוסכם על השתתפותה של רות, כנציגת ישראל. היא קבלה הנחיות ממשלחת ישראל לאו"ם באשר להתנהגות, הוראות שלא התקבלו על ידה ברצינות רבה מדוי. רות נסעה לבנגקוק באוגוסט 1957 והתקבלה בוועידה כנציגה הרשמית של מדינת ישראל. היא לא נטלה חלק רב בדיונים הרשמיים, אבל התרכזת בעיקר ביצירת קשרים ושיחות עם נציגות רבות ככל האפשר. ביניהן הייתה נציגת אינדונזיה, מזכירתו של הנשיא סוקארנו, ופרופסור נציגת נפאל שראתה את הים לראשונה בחייה ועמדה להתפלל אליו. רות ספרה לה כי גם בדת היהודית קיימת תפילה כזו. 24 שנים לאחר מכן שכרנו אצלה דירה בקטמנדו. מרכזת הוועידה לא הייתה ידידותית מדוי לישראל ולא הסכימה שרות תדבר, כאשר רצתה לקחת חלק בדיונים בנושא חינוך. כמה מהנציגות מחו בשמה ואז ניתנה לה רשות הדיבור. היא עלתה לבמה ובנאומה ספרה על תכנית החינוך של עליית הנוער בישראל. היא נפגשה בוועידה עם רבות מהנציגות

והוזמנה לקבלות פנים רשמיות רבות, הן של האו"ם והן בבית המלכות. מאוחר יותר, אחרי שובה לרנגון, הגיע מכתב ממשלחת ישראל לאו"ם המברך אותה על הרושם המצוין שהשאירה, על פי הדיווח שהגיע למטה האו"ם.

אני עבדתי במשרדו של המהנדס הראשי של צבא בורמה, קולונל "איי", והפכנו להיות חברים קרובים. הקשר בינינו נשמר לאורך שנים. התארחנו אצל יו ייה איה, שבינתיים פרש מן הצבא, כאשר רות ואני ביקרנו בבורמה ב-1981.

הקשר בינינו נשמר עד שקיבלתי ממנו מכתב בו כתב לי: "אני חוזר למזר הישן שלי, כדי להכין את עצמי לחיים הבאים שלי".

במהלך ביקורי בבורמה ב-1981 התפלאתי לראות עד כמה השמועה על בואי עשתה לה כנפיים בעיר ואנשים רבים ביקשו להיפגש אתי. בין המבקרים הרבים היה הקולונל בדימוס מייה סאונג, ששימש כמושל האזור היבש - פאטאן - שנעזר בי במספר פרויקטים. הוא סיפר לי כי הקולונל אונג ג'י, ראש המטה לשעבר, מבקש לראותני. הפגישה אורגנה במסתור, בגלל יחסיו הגרועים של אונג ג'י עם הכת השלטת. ישבנו ודיברנו למעלה משלוש שעות. איני יכול לשכוח פגישה זו. לא רק שקיבלתי מידע "מבפנים" אודות הקורה בבורמה באותו הזמן, אלא שפגשתי אדם שכל הערכים, עבורם לחם כל חייו, הולכים ונהרסים לנגד עיניו.

לקראת תום תפקידי במשרד החקלאות, בקיץ 1956, קיבלתי מכתבים מהקיבוץ, בהם ביקשו ממני לשוב הביתה. הראיתי אותם לשגריר ישראל והוא הודיע על כך לשלטונות הבורמזיים. באותו הזמן בערך או נו ביקר בישראל. הוא נסע ברכבת מיוחדת מתל אביב לחיפה, כדי לבקר את ידידו - דוד הכהן, השגריר הראשון של ישראל בבורמה. הוא ביקש מן האחראים על ארגון ביקורו לסדר לו פגישה עם מזכיר הקיבוץ במעין. הרכבת עצרה בתחנת זיכרון יעקב, אנשי מעין ארגנו קבלת פנים לאו-נו ורעייתו והוא שוחח עם עקיבא ל. מזכיר המשק, וביקש ממנו להסדיר שהות של שנתיים נוספות עבור מר ווייל בבורמה.

הגעתי הביתה לחופשה של שבועיים בסוף שליחותי הראשונה. מכיוון שהיה זה אמצע שנת לימודים לא רצתה רות לקטוע את חינוך הילדים ושמרה על זכותה לביקור מולדת לפעם אחרת. בזמן חופשת הקיץ של בית הספר. במקום זאת היא ניצלה את הכרטיסים וטסה עם הילדים ליפן, שם שהתה למעלה משבוע. לאחר מכן הם עלו על ספינת משא סקנדינבית שהפליגה לאורך חופי סין ועגנה בנמלים חשופים - הונג קונג, קואלה לומפור שבמאלזיה, ועוד. קיבלתי את פניהם בנמל רנגון בשופם מלאים בחוויות וסיפורים. רות מסרה לי צרור גדול של צ'יאטיים (מטבע בורמזי), הרבה יותר ממה שהשארתי לה - היא המירה כמה דולרים אמריקאיים בהונג קונג. עד היום אני מתפעל מהאומץ שלה, לקחת שלושה ילדים לטיול במזרח הרחוק והלא מוכר.

עם סיום השליחות, הזמינה רות אצל נגר כמה פריטי ריהוט שהיא עצבה. הרהיטים נארזו בתיבות ונשלחו הביתה באוניה. אנחנו עזבנו את בורמה בקיץ 1958. טסנו, קודם כל, לכמה ימים לטוקיו ולאחר מכן לארה"ב. השנה הייתה 1958 וטיסות ישירות לארה"ב לא היו עדיין, כך שעצרנו במידוויי ולאחר מכן בהאוואי, שם עברנו את הליכי ההגירה והמשכנו ללוס אנג'לס. שם החלפנו מטוס והגענו לבסוף לשיקאגו. אימא, ג'ק והמשפחה קבלו את פנינו ושיכנו אותנו במלון קטן, לא רחוק מבתם.

במהלך שהותנו בשיקאגו, ביקרתי את ידידי פרד קירשנר ומשפחתו באלטון, לא רחוק משיקאגו. שכרנו מכונית ונסענו על פני היבשת האמריקאית לחוף המזרחי. התחלנו בנורפולק, כדי לבקר את משפחת ווירצבורגר שירדו מן הארץ. יא הייתה דודנית של אבי. משם המשכנו לניו יורק, שם שהינו מספר ימים אצל בני דודינו ליז והנרי. שם גם פגשתי את מאהו, חברתי הראשונה, אחרי 20 שנה. אימא הגיעה אף היא לניו יורק ומשם טסנו לפרנקפורט.

בפרנקפורט קיבלו את פנינו זיגפריד, בן דודה של אימא ואשתו ריה. אחרי מספר ימים בפרנקפורט שכרנו מכונית ונסענו כולנו לפיזבורן, לראשונה אחרי המלחמה. נדחסנו כולנו לדירה הקטנה של האנס, שבימי בחרותו עבד אצל משפחתנו, שמר והגן על הסבים שלנו עד ליום בו נאלצו לעזוב את הכפר. אימא הצליחה איכשהו

ליצור קשר איתו אחרי המלחמה והסדירה עבורו את האפשרות להשתמש בבית הכנסת הישן. אגף אחד של בית הכנסת שימש בעבר למגורי ה"מלמד" והאנס עבר להתגורר שם. אימא גם אפשרה לו לעבד את השדות שעדיין היו בבעלות המשפחה. יצרתי קשר גם עם קארל, חברי מילדות.

בסופו של המסע הגענו למעין. ארנסט עזב את הקיבוץ כמה שנים קודם לכן ועבר לחיפה. נכנסנו לדירה קטנה, ביריתד ההר, ממש מתחת לחדר האוכל. הילדים עברו לבית הילדים על פי קבוצות הגיל שלהם. יושקי ולולי התחילו ללמוד בבית הספר המקומי. מיקי התקשה להיקלט בבית הספר התיכון האזורי, שכן במשך 4 שנותיו בבורמה הוא הפסיד הרבה חומר בעברית. אולם, הוא התקבל ללימודים בבית הספר הטכני שלייד הטכניון (בסמ"ת). למיטב זכרוני חזרה רות למשך זמן מה למחסן הבגדים, ולאחר זמן נתבקשה לשמש כאם בית לכיתה גבוה, עד שהילדים יסיימו את לימודיהם. בינתיים הגיעה למשק קבוצת נוער של עליית הנוער. לא עולים חדשים מארצות אחרות, אלא ילדים ישראליים ממשפחות מצוקה. רות הפכה לאם הבית שלהם ול"אימא" שלהם. היא נשארה איתם 4 שנים, עד שבגרו ועזבו את מסגרת עליית הנוער לקראת גיוסם. בגלל כישורי הארגון שלה, נתבקשה רות להצטרף לצוות חדר האוכל, כדי לארגן מחדש את תפעולו. עד אז היו האנשים יושבים במקומם ועגלת האוכל הייתה עוברת ביניהם, כשהעובדות מחלקים את האוכל. הדבר הצריך הליכה הלוך וחזור, עם גיחות למטבח כדי למלא את החסר, וגרם לעבודה רבה ומיותרת שכן היה צורך גם לחלק אוכל וגם לפנות את השולחנות ולעורכם לבאים אחריהם. בהסדר החדש הוצב קרוב לכניסה מתקן חימום ובו האוכל, ולצדו מגשים, צלחות וכלי אוכל, כמו גם ברזים למים קרים וסודה. אנשים נטלו את כלי האוכל והמגשים ומלאו לעצמם אוכל מתוך המגוון שהוצב לפניהם והתיישבו ליד השולחנות. בסיימם לאכול, הוחזרו הכלים על ידי האנשים עצמם למכונת השטיפה, ומה שנותר לצוות חדר האוכל לעשות היה לנקות את השולחנות.

אחרי שובי חזרתי לעבודתי הישנה בסדנת הכלים החקלאיים.

אלא שהקשרים עם בורמה לא הסתיימו. הכרתי את השגריר הבורמזי מתקופת שהותי שם והיינו ביחסי ידידות. מאוחר יותר הגיעה קבוצה של חיילים משוחררים, עבורם הפעלתי את פרויקט ההתיישבות בבורמה. הם שוכנו במושב כדי ללמוד חקלאות מודרנית וארגון שיתופי של הכפר. אני העברתי להם קורס של שבוע במכונאות בסיסית של כלים חקלאיים. אחרי זמן מה הגיעה קבוצה נוספת להכשרה לגידול דגים. הם התאכסנו במעין ועבדו בבריכות, וכמובן שאנחנו טיפלנו בהם.

ב- 1960 בחרה בי האסיפה הכללית של הקיבוץ, בניגוד לרצוני, לתפקיד מרכז המשק. היה לי ידע כללי בכלכלה, אולם לא חשתי בקיא מספיק בנושא כדי להיות אחראי לחיי הכלכלה של הקהילה כולה. אלא שבאותם ימים, כשהאסיפה הכללית הציעה, ולמרות התנגדותך, לא יכולת לדחות את ההצעה ונאלצת לקבל את התפקיד ולהשתדל לעשות כמיטב יכולתך. רכשתי כמה ספרים על כלכלה ובתקופה הראשונה לכהונתי ישבתי בלילות ולמדתי. נשארתי בתפקיד משך 5 שנים, עד 1965. הקיבוץ בתקופה זו היה רווחי והיה אפילו הון מספיק לרכישת קרקע לבנייה, בסמוך לשטח הבנוי שלנו, קרקע שהייתה שייכת ליהודים מדרום אפריקה. כמו כן נעשו הצעדים הראשונים לקראת פעילות תעשייתית.

אחרי שהוחלפתי בתפקיד, בסתיו 1965, נתבקשתי לקחת קבוצה של טכנאי ציוד חקלאי לסיור מקצועי אצל יצרנים באירופה. הסיור מומן על ידי ארגון "אורט" הבינלאומי.

כאשר דנה האסיפה הכללית בתכנית ההשקעות לשנת 1966, הוחלט, בין היתר, להקים חממות לגידול וורדים ליצוא. נתבקשתי להיות מעורב בתכנון ובניית החממות. המבנה היה אמור לכסות 3,000 מ"ר, מכוסה זכוכית כולו – הראשון מסוגו בארץ. בניית החממה תוכננה כך שתתבסס על קורות מייצור טרומי שתחברנה זו לזו באמצעות ברגים ואומים מגולוונים. ביחד עם חבר נוסף הקמנו את המבנה כולו והדבר היחיד שנותר היה בניית מערכת האוורור.

בשלב זה, בתחילת 1967, נתבקשתי על ידי תה"ל יועצים הנדסיים לסייע, כמהנדס יועץ, בפרויקט פיתוח חקלאי גדול בפרס (איראן). הקיבוץ ואני הסכמנו בתנאי אחד – שאחזור לתקופה קצרה, כאשר ציוד האוורור לחממה יהיה מוכן, על מנת להתקין אותו. פרטי עבודתי בפרס מתועדים בספר הזיכרונות שלי על העבודה בתוך ומחוץ לארצות מתפתחות. אני באמת חזרתי כדי להתקין את ציוד האוורור, אבל אז פרצה מלחמת ששת הימים. נותרתי בין הבודדים שלא גויסו והיה עליי ליטול על עצמי מיני מטלות, שכן רוב גברי הקיבוץ היו מגויסים.

כפי שכבר ציינתי, פרטי עבודתי מתועדים בזיכרונותיי, לפיכך ארצה רק לסכם את הלקח אותו ניתן ללמוד מהפרויקט. זהו הפרויקט היחיד, שאני מכיר, שתופעל בהצלחה, בדרך שונה לחלוטין מפרויקטים חקלאיים אחרים. אזור נרחב ביותר בשטח של 40 X 40 ק"מ, ובו כפרים רבים ומקורות מים, נהרס על ידי רעידת אדמה. התקבלה הלוואה מן הבנק העולמי כדי לשקם את האזור, כולל הכנסת חקלאות מודרנית. ההלוואה לא נוצלה, כפי שקורה בדרך כלל, והוצאה על סעיפים מפוזרים על כול השטח.

שלושה תאגידים, שלא למטרת רווח, הוקמו ואורגנו: פיתוח מקורות מים ואספקתם; שירותי מיכון חקלאי ופיתוח שטחים להשקיה; אספקה ושיווק. פרטים על פעולתם של התאגידים נמצאים בתיעוד שלי. בתמצית, האזור פותח והשירותים ניתנו לחקלאים במחירים בהם יכלו לעמוד, כדי לחיות ברמת חיים סבירה. ביקרתי בפרס ב-1975 ונוכחתי לדעת שמי שהיה מנהל הפרויקט מונה סגן שר החקלאות המהנדס איתו עבדתי, מונה לעוזרו. תפקידם היה להקים תאגידים לפיתוח ושירות, ללא מטרת רווח, בדומה לאלה שהיו הפרויקט שלנו, באזורים אחרים של פרס.

ודבר אחרון – למרות שעבדנו מול פקידי ממשל, עובדים מקומיים והאוכלוסייה המקומית, כולל אוכלוסייה שיעית קיצונית, מעולם לא נתקלנו בכל בעיה שהיא, ביחסינו עם כל הציבור, בהיותינו ישראלים.

לפני המשך הסיפור, ברצוני לספר על הטיולים שבצענו. רות שהתה איתי במשך כמה תקופות ארוכות יותר, ובכל רגע חופשי תכננה טיולים בפרס. אני הייתי הנהג של המכונית השכורה, ובסווימו ביקרנו כמעט בכל המדינה. האזור החביב עלינו היה איספאהאן – לדעתנו, היה הלוואה של פרס, החל מהארכיטקטורה, הכיכר המרכזית, הגנים המופלאים שלה, המסגדים, ומלון שאח עבאס החלומי. משם המשכנו לשיראז – המרכז הרוחני של פרס, ביתם של סופרים מפורסמים בעבר. באחד הטיולים המשכנו מעבר לשיראז, עד למפרץ הפרסי ולאורך החוף. ב"אמצע שום מקום" אירע לנו תקר בגלגל. הוצאתי את הגלגל הרזבי, אלא שהוא היה ריק מאוויר. כלי הרכב העיקריים באותה הדרך היו מיכליות שהעבירו דלק מבתי הזיקוק באבאדאן למרכז הארץ. עצרתי אחד מהם והראיתי את הגלגל לנהג. מכיוון שהיו לו מעצורי אוויר וצינור גמיש – הוא ניפח לנו את הצמיג כך שיכולנו להמשיך בדרכנו ולהגיע לעיר הקרובה בה יכולנו לתקן את התקר. בעודנו ממתינים לתיקון נכנסה רות לחנות הסמוכה – חנות שטיחים. היא פתחה בשיחה עם הבעלים, כנהוג הציעו לה לשתות צ'אי – תה. היה עלי להפסיק את השיחה משתוקן הגלגל. הנהיגה בהמשך אותו היום דמתה לנסיעה בגיהינום. בצד אחד של הדרך רכס הרים ממנו פרצו להבות מדי פעם – מבארות הנפט של פרס. נסענו צפונה למחרת ועברנו את שושן הבירה, אותה הצרפתים בנו מחדש. ומשם לעיר חאמאדאן, מקום קבורתם של מרדכי ואסתר. בעיר משפחה יהודית אחת השומרת על הקברים.

חזרתי הביתה באביב 1971 ושבתי לעבודה בסדנה החקלאית. בכל פעם שהייתי בבית, ביצעתי מספר ניסויים במכונות חקלאיות, כדי לנסות ולהתאימן לתנאים המיוחדים, או אפילו לבנותן מחדש. חלקם זכו הצלחה, אחרים לא כל כך.

עם פרוץ מלחמת יום כיפור גויסו כל חיילי המילואים ברחבי הארץ, כולל הגברים של מעין. באותה תקופה הפעלנו שתי משאיות סמי-טריילר בעבודות קבלניות, שהביאו הכנסה נוספת. אחת מהן גויסה אף היא, ומכיוון שהנהג הקבוע שלה גויס, בנפרד, ליחידה אחרת – נהגתי אני את המשאית לבסיס צה"ל והתנדבתי להמשיך ולנהוג בה "בינתיים". המשאית הייתה כמעט חדשה וחששי להשאירה לצבא, שמא תוחזר לנו מפורקת לחלקים. נהגתי במשאית מספטמבר 73 ועד ינואר 74, כאשר פירקו את יחידת התובלה. עם הזמן הפכתי אותה

לביתי על גלגלים. היה למשאית תא נהג כפול ובחלקו האחורי השתמשתי כמיטה, כולל מצעים. מתחת למשטח המשאית היה ארגז גדול, אותו התקנתי להיות לי למטבח. בימים הראשונים הובלתי אספקה על פני הארץ כולה. אחרי חציית התעלה הועברה יחידת התעבורה אליה השתייכתי לפאיד – שדה תעופה בצד המצרי של התעלה. יומיים שלושה אחרי שהצבא חצה את התעלה בסירות גומי, הוקם גשר הסירות ואני הייתי בין הראשונים שחצו אותו. בצד השני, לא הרחק מהתעלה, ניצב בית וכאשר התקרבותי אליו, קפץ ממנו מישהו אל הדרך כשהוא מנופף בידיו. כמעט דרסתי אותו. היה זה גידי, הנהג הקבוע של המשאית. בשירותו הצבאי הוא שימש כנהג מג"ד. ידעתי כי הוא משרת בגדוד יחד עם יושקי וביקשתי ממנו לקחת אותי אליו. לא ניתן היה להגיע אליו במשאית והוא ביקש רשות ממפקדו להשתמש ברכב צבאי. הוא הביא אותי ליושקי, על הקו, מעבר לתעלת המים המתוקים, ממול למצרים. אכלנו יחד ארוחת ערב של מנות קרב. הייתה זו פגישה מרגשת ביותר עם סיומה של המלחמה ההיא. משך הזמן היה לי, פחות או יותר, קו נסיעה קבוע מרמת הגולן לפאיד – מרחק 18 שעות נהיגה.

מייקי ולולי גויסו אף הם – מייקי לסדנה ולולי למודיעין, בסיני.

חזרתי לעבוד בתיקון כלים והמשכתי להיות חבר בוועדת הכלכלה. במשך שנים נתקלנו בקשיים באיוש תפקידים שונים וניהול הוועדות. רעיון חדש הועלה באסיפה הכללית – לנסות ולתכנן את משאבי האנוש. הוקמה וועדת משאבי אנוש ואני נתבקשתי לעמוד בראשה. ישבנו בערבים, פעם או פעמיים בשבוע, עד שהייתה לנו תכנית ל-10 שנים. התכנית כללה את המזכיר, מרכז משק, וועדת תרבות, וועדת חינוך, ראשי הענפים הכלכליים, לימודים אקדמיים וכיוב'. התכנית הוצגה בפני האסיפה הכללית ולעולם לא אשכח את הערב בו חבר אחד קם ואמר: "איני רוצה להיות מתוכנן". התכנית לא התקבלה, אולם במשך הזמן השתמשו בה במידת האפשר.

השנה היא 1980, והשלב הבא בסיפורי. נתבקשתי לשמש כמהנדס יועץ אחראי לצד המכאני של פרויקט בנפאל, פרויקט שמומן על ידי הבנק העולמי. שוב, הפרטים מתועדים בזיכרונותי על עבודתי בארצות מתפתחות, לפיכך אסכם רק בתמצית את החוויות מפעילותי בפרויקט.

עבדתי שם כשנתיים, 1980-1982, בשלב הראשון, אחריו שבתי לישראל. נתבקשתי לשוב לשם ב-1986 ואז עבדתי לסירוגין – 3-4 חודשים בחו"ל ושבועיים שלושה בחופשה בבית. ראשית, כמה מלים על מעמדי המקצועי. על אף היכרותי המעמיקה עם ציוד מכני לא היה לי כל ניסיון בציוד קידוחי מים – פיתוח בארות – הידרו-גיאולוגיה ותכנון מתקני שאיבת מים. בכל פעם שנתקלתי בבעיה, שלא ידעתי לפתור בעזרת הידע הבסיסי שלי, טסתי לקטמנדו, שם חפרתי בכל חנויות הספרים וקניתי ספרים מקצועיים (העתקי ספרים מקצועיים ממדינות שונות הגיעו לשם מהודו) אותם למדתי בלילות. במבט לאחור, אני מתפלא לנוכח הכמות הרבה של הנושאים בהם עסקתי, וביחד עם העבודה המעשית הפכתי להיות מומחה בהם. כהוכחה עמדו שלטונות הפרויקט ב-1986 על כך שמר ווייל יחזור לעבוד בפרויקט.

הניסיון העיקרי והלקח אותו יש ללמוד הוא הפרויקט עצמו. בדרך כלל פרויקטים לפיתוח חקלאי פועלים כך שאזור שלם מתוכנן לפיתוח, ובבת אחת. אולם, הפרויקט בו עבדתי, הופעל בצורה בה הפיתוח התקדם צעד אחר צעד וכל כפר היה פרויקט עצמאי. כל כפר קיבל אספקת מים ומערכת השקיה משלו, חלקת הדגמה; הדרכה חקלאית וכל כפר חובר לרשת כבישי העפר הכללית, יחד עם הכשרה לניהול דמוקרטי של המתקנים. כ-200 כפרים פותחו בצורה זו, מכפרים שהיו פעם חוות לגידול אחד, לחוות עם שני גידולים ואפילו שלושה. התפוקה גדלה יותר מפי שתיים. בהשוואה, פרויקט גדול אחר במישור המזרחי של נפאל, שתוכנן ופוקח על ידי חברת יועצים יפנית גדולה, במאמצים רבים, לא הצליח להתקרב לתוצאות שלנו. מספר נהרות נסכרו, ונחפרו תעלות באורך מאות קילומטרים להובלת מים אל קווי השקיה. החקלאים יכלו לקבל די מים כדי לגדל גידול אחר בביטחון. נתבקשתי על ידי המהנדסים היפניים לסייע בנושא מסוים אחד, וכך הכרתי את פרטי הפרויקט.

נתבקשתי גם על ידי מחלקת ההשקיה של הממשלה הנפאלית לפתור בעיות בפרויקט מערכת השקיה, שתוכנן ובנה על ידם, בו נתקלו בעיות בעת התפעול. הצעתי פתרון להפעלה.

הדבר ששימח אותי יותר מכל היה, כאשר אחרי מספר חודשי היעדרות, נתבקשתי לחזור ב- 1995 ולטפל בעניין מיוחד שלא היה קשור בתפעול הציוד, אלא בתחזוקה – אחרי שנמסר לידי אנשי הכפר. לא התחלתי לעבוד על הדבר מייד עם הגיעי, אלא עברתי על כל אזור הפרויקט כדי לראות את התקדמות הדברים. כל ציוד הפיתוח פעל כסדרו והיה במצב טוב, אחרי ששופץ בתקופת המונסון. דבר כזה לא קרה מעולם, ללא נוכחותו של מר וייל. 200 מכוני שאיבה עבדו לא בעיות, אחרי שהכשרתי את הצוותים בתחזוקה מונעת לפני מספר שנים. אני חושב שמישהו יוכל להבין את תחושותיי כאשר ראיתי זאת. פירותיהן של שנים של מאמץ הבשילו ואני סובבתי גאה כטווס.

מלבד כל מה שספרתי כאן, הוכרז הפרויקט על ידי מנהלי הבנק העולמי כפרויקט הפיתוח החקלאי המוצלח ביותר מכל הפרויקטים שמומנו על ידי הבנק.

העבודה בארצות המתפתחות באה אל סופה ב- 1995, כשמלאו לי 77 שנה. חזרתי לתפקידי הישן – לשחק במכונות החקלאיות, אבל בהתחשב בגילי החלטתי כי עבודה במחצית המשרה – 4-5 שעות מדי יום – תספיק לי. גם רות עבדה עדיין מספר שעות ביום, בתפירת שמלות, וגם בהכנת בגדים לצעירי המשפחה.

מאז שובי הביתה שמתי לב שהיו אנשים בקיבוץ שלהם הכנסה ממקורות חיצוניים, כספים שלא הועברו לקופה המשותפת, כמו ירושות, שכר דירה מדירות שהיו ברשותם לפני בואם לקיבוץ, חלקי משכורת וכיוב'. ניתן היה להבחין בכך ברמת החיים שלהם, שהייתה מעט גבוהה יותר מזו של אחרים. לעומתם, אנחנו מסרנו עד אז את כל הכנסותינו, כמו משכורת מעבודה בחו"ל, פנסיה מגרמניה של שנינו ודמי הביטוח הלאומי שלנו. רות ואני שוחחנו על כך רבות ובנובמבר 1998 החלטנו לפתוח חשבון ולהעביר אליו את כל ההכנסות שלנו.

מצבה הבריאותי של רות החל להידרדר בסוף שנות ה-90' והיא נעזרה בפיליפינית במשך מספר שעות ביום. היא אושפזה בבית ההורים של הקיבוץ בנובמבר 2002, בגלל הצורך בטיפול צמוד ושוטף. העובדת הסוציאלית של בית ההורים אמרה לי שעקב מצבה הנפשי שלא היה רע, מוטב יהיה להעבירה הביתה עם עזרה צמודה. שוחחתי על כך עם רות, והיא דחתה את הרעיון, מכיוון שחשה בטוחה יותר בבית ההורים, עם אחות צמודה, מטפלות ורופא מסביב לשעון. עד אז ניתן היה להגיע אל ביתנו באמצעות ירידה במדרגות מהשביל. הבאתי קבלן שבנה שביל בטון מסביב לגינה, ישירות עד לדלת, כדי שאוכל להביא את רות הביתה בקלנונית שלנו. הקורות אותנו בשנים הבאות ידועים לכל, אי לכך אתמקד רק בנקודות העיקריות.

המשכתי לעבוד עד הצהרים מדי יום ולאחר מכן טיפלתי ברות, האכלתי אותה והשכבתי אותה למנוחת הצהרים ובערב. בילינו את רוב הזמן ביחד, אחרי שובי מהעבודה. היא דברה מעט בחודשים האחרונים, וגם אז בגרמנית בלבד. במוצאי שבת השכבתי אותה לישון כמדי ערב ולמחרת בבוקר הלכתי לעבודה. שם הודיעו לי כי רות נפטרה. מטפל הלילה שבאה להפוך אותה במיטה לפנות בוקר מצאה אותה ללא רוח חיים – היא נפטרה בשנתה. היה זה ב- 2 באפריל, 2006. למרות מצבה של רות בחודשים האחרונים, נדרש לי זמן מה כדי לקלוט ולהבין את גודל האובדן ואת החיים בלעדיה, אחרי יותר מ-65 שנה ביחד. הודות למשפחתנו הנפלאה הצלחתי להתגבר ולהסתגל למצבי החדש ואף חזרתי לעבודה אחרי תום האבל.

אחרי זה לא אירע כל דבר מיוחד השווה תיעוד, ולכן אקצר.

באוגוסט 2006 עברתי ניתוח החלפה מלאה של מפרק הירך, בו החליפו הרופאים את מפרק הירך במפרק מתכת ומוט מתכת ברגל. אחרי תקופת החלמה של שבועיים ושבוע בבית, חזרתי לעבוד. הפסקתי לעבוד ב- 31 באוקטובר, 2009 וגילי אז כמעט 91 שנה.

אצל כל אחד מאיתנו מגיע היום בו הוא מסכם את הקורות אותו בחייו.

אפתח בהערות על נושא הקיבוץ, שמילא תפקיד כה חשוב בחיי. זאת - מכיוון שחונכתי וגם חניכתי בתפישה האידיאולוגית של הקיבוץ, ובו חיייתי את חיי באווירה התרבותית המספקת. התאכזבתי עד מאוד למראה השקיעה

ההדרגתית של הרעיון השיתופי וההתרחקות ממנו. הדבר הגיע לידי כך שהיום כל משפחה דואגת קודם כל לעצמה. למעשה, היום לא נותרו סממנים רבים מהאידיאולוגיה הקיבוצית. אני מתייחס למעין אחד הדברים שכן נותרו בעינם הוא היחסים הטובים המתמשכים בין החברים, ניהול הרכוש השיתופי של הענפים והסיוע הכספי לאלה שמסיבה זו או אחרת אינם יכולים לעמוד ברשות עצמם. כמובן שיש לקחת בחשבון את השינויים בחברה הישראלית בתחומי החברה הכלכלה והתרבות מאז קום המדינה, עת נוסדו הקיבוצים הראשונים, ועד היום – אחרי 62 שנים של התפתחות. מלבד כל אלה, אי אפשר שלא להבחין בהשפעת השינויים הכלכליים העולמיים.

על כל פנים, מורשת הקיבוץ ב-100 שנות קיומו היא היותו אחת מאבני היסוד שאפשרו את הקמת המדינה, כל אותם יחידים שהקדישו את חייהם כדי ליצור תפישה חדשה של חיי קהילה, שפיתחו את הארץ ונלחמו על ביטחונה – מורשת שלעולם לא תישכח.

ועתה, הרשו לי להביט מעבר לגדר המקיפה קהילה קטנה זו. למקום אליו הגענו בסופו של יום, המקום בו מומשה מגילת העצמאות, מילה במילה, במהלך 62 השנים שחלפו. האם אנחנו עדיין זוכרים את הרעיון היהודי הבסיסי של הקשר בין אדם לאדם, שכולנו נבראנו בצלם אלוהים וכי יחסנו לאחרים הוא כאל שווים, כנאמר בדיברות. איני רוצה להיכנס לפרטים. כולנו יכולים להביט סביב ולהעריך את המצב. וכולנו מבחינים בעובדות. שוויון הזכויות והחובות של כל האזרחים, כולל המיעוטים, הרמה המוסרית של הפרט ושל אלה הפועלים מטעם הקהילה, הכיבוש של עם אחר ואדמתו, כולל שלילת זכויות האנוש, צבא ההגנה לישראל שהפך להיות צבא הכיבוש לישראל – ועוד כהנה וכהנה.

אחרי כל אלה, אני שואל את עצמי האם על זה חלמנו לפני קבלת העצמאות והאם זהו מימוש תוכנה של מגילת העצמאות?

אין להכחיש שעדיין קיימים גם צדדים חיוביים. לא הכול שחור, ועדיין מה שתיארתי לעיל מצער אותי בחושבי על עתידם של ילדינו.

ועתה לנושא אחר, שעבורי הוא כנראה החשוב ביותר, גם אם לא הזכרתי אותו כמעט בסיפור זיכרונותיי. המשפחה שלי. הסיבה העיקרית לכך היא רות, שהייתה השחקנית הראשית ויוצרת פרק זה בחיינו. במשך כל אותן שנים של חיים משותפים הייתה זו רות שאפשרה לי לממש את האתגרים שניצבו בפניי, בעוד היא טיפלה במשפחה. בעוד מוחי היה עסוק בכיוון המקצועי בלבד – נהיית מפירות מאמציה. בחוכמתה הרבה ובמגוון הרחב של הידע שלה, ויכולתה הבלתי רגילה להתקרב לילדים ואנשים בכלל, היא הצליחה ליצור משפחה בה היחסים בין כולם נפלאים – משפחה מיוחדת מאוד.

רות ואני חלקנו שמחות ועצב, ולמרות אופיינו השונה ותחומי העניין השונים שלנו – תמיד שררו בינינו הרמוניה וכבוד הדדי, במהלך כל האירועים של חיינו המשותפים.

I see your face in every flower,
And your eyes in the stars above,
It's just the thought of you,
The very thought of you,
My love

(Tuesdays with Morri)